

ШЫН

№23

(19060)

2018 чылдың
март 1
четверг

Хүннүн үнери — 07:21
Ажары — 18:04
Хүн дурту — 10:43

Садар өртээ хостуг 12+

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

• Март 18 – Президент
соңгулдарының хүнү

ХУУСААДАН ЭРТЕ БАДЫЛААР

РФ-тиң Президент соңгулдары-
ның хуусаадан эрте бадылаашкынын
Тываның Соңгулда комиссиязының
мелээни-биле, март 10 соонда
Т-Хөл, Тожу база Чаа-Хөл кожуун-
дарда ыраккы болгаш чедери берге
эрлерге эгелээр. Бо черлерде 600
ире соңгукчу бодунун хамааты
тээлгезин күүседир.

Тон аңгыда Чөөн-Хемчик, Каа-Хем,
Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Бии-Хем,
Тере-Хөл, Тес-Хем, Тожу, Улуг-Хем,
Хөл база Эрзин кожууннарда соңгуур
лыг 5600 хире соңгукчу хуусаадан
бадылап болурун Тываның Соңгулда
комиссиязы дыңнаткан.

РФ-тиң Президент соңгулдарының
«Шында» хоойлу езугаар, соңгулда
р 20 хонук арткан турда, ыраккы бол-
чедери берге черлерде тургустунган
ы аз ы элзэн каш соңгулда участок-
на хуусаадан эрте бадылаашкынын
болурун сагындыраал. Ол үеде
ылаашкыга таңмалап каан, көжүр
ур жаржакчыгашты ажыглаар. Хуу-
дан эрте бадылаашкын доосту бээрге,
жакты таңмалааш, соңгулдар
нүн төнчүзүнде, чогуур участка
рни санаары-биле чүгле ынчан
ар.

Р-тиң Төл соңгулда комиссиязы 35
ектинин девискээринге хуусаадан
бадылаашкын эртерин дыңнаткан.
соңгукчуларның ниити саны — 120
кижи. Ол дээрге ырактан кээп ажыл-
уурап кижилер, малчыннар, ивижи-
аңныыр ажил-агынының ажилдак-
ры, алдын тывыкчылары, шериглер
ш өскелер-даа.

«Умагалыг поликлиника»
төлевилел

ТӨЛЕВИЛЕЛДИ УЛАМЧЫЛААР

Эрткен неделяның төнчүзүнде ТР-
Кадык камгалал яамызынга «Ху-
галыг поликлиника» төлевилелди
стандырар талазы-биле хурал бо-
рт эрткен. Төлевилелдин коорди-
тору Эренмаа Алдын-оол эмнелге
бан черлеринин кол эмчилеринге
негелделерни болгаш чурумнар-
тайылбырлаан.

Республиканың 20 эмнелге орга-
низациязы бо чылын ук төлевилелге
ир. Электроннуг хүн чурумунга
илеп, эмнелге организациязында
тратураның ажылын, эмчиниң
палышкынын, чоннун профилак-
тынаалдазын, диспансеризациязын
изастап, аарыг кижилерниң аай-
эмчилээрин таарыштырар. 5С
погия-биле ажылды организациястаар:
п, тускайлап, сайзыраңгайжыдып,
ну сагып, арыг-силигни тургузары
ол негелде. Республиканың кон-
сация-диагностика поликлиниказы
чылын «Хумагалыг поликлиника»
илелдин тиилекчизи болганын са-
раал.

Бистиң республиканың тудуг-
жуларының ажилчын арга-мергежи-
ли шоолуг эвес, ынчангаш Тываның
тудугларынга Россияның өске де-
вискээрлеринден тудугжуларның
ажылдап кээп турар чылдагааны ол
деп чугаа чамдык хамаатыларның
аразында бар. Шынында ындыг
эвес. Тыва тудугжулар кандыг-даа
нарын тудугларны тудуп шыдаар-
лар.

Ону херек кырында бадыткап чоруур
тудуг организациязы кызыгаарлаан ха-
рысалгалыг ниитилел «Суугу». Ону чүге
«Суугу» деп адаанында база ужура-ла бар
хире. Суугу дээрге оран-саваның кол эди-
лели, от хүүледи хып турар херексел-ле
болгай. Суугуда от хып турда, амыдырал-
чуртталга хайныгып, кижичүнү-даа кылып
ап болур. Бажыңнарны-даа тудуп алыр.

«Суугу» кызыгаарлаан харысалгалы-
г ниитилелдин ажил-агыжы ат-сураа
республикага үргүлчү дыңналып, ооң
кандыг тудугларның тудуп каанын чон
«Шын» солундан база билип ап турар.
Олар бедик мергежилдиг ажилчыннар,
кандыг-даа тудугну тудуп шыдаар дээр-
зин «Суугунун» тудугжулары ажил-хе-
ректери-биле бадыткааннар.

Кызыл хоорайның Ангар бульвары
кудумчуда школа назыны четпээн на-
зынныг уругларның № 15 автономнуг
өөредилге чери «Страна детства» бар.
Ында 14 бөлүктө уругларны кижизидип,
кадыын быжыглап, школага өөрениринге
белеткеп турар. Оларның-биле эмчи, ло-
гопед, психолог, хөгжүм болгаш чурулга
башкылары дээш өске-даа специалистер
ажылдап турар, ынчангаш бо өөредилге
черинде уруглар бүгү талазы-биле сайзы-
раар аргалыглар. Уругларның өөредилге
черинин ниити шөлү 5305 дөрбелчин
метр. Бо хире улуг уруглар садын көңгүс
куруг дазыр шөлге «Суугунун» тудугжула-
ры тудуп үндүргөн. Аңаа ниитизи-биле 95
кижи ажилдап турган.

«Суугу» КХН-ниң тутканы чүгле
бажыңнарны алыр болза, оларның
саны элзэн хөй. Олар дээрге Кызыл
хоорайның Спутник болгаш 6А микро-
районнарда бичии уруглар садтары,
Спутник микрорайонда 825 өөреникчи
өөренир дыка улуг школа дээш оон-даа
өске. Бо школыны 2017-2018 өөредилге
чылының эгезинде ажылгалга киригени
Спутник микрорайонда чоннун амыды-

Республиканың тудугларында ТЫВАНЫҢ «СУУГУЗУ»

«Суугу» КХН-ниң тудугжуларының бирээзи Оюн-оол Ланзыы (ажыл үезинде).

рал-чуртталгазын улам экижиткен деп
чугаалап болур. Ында чурттап турар
оолдар, уруглар хоорайның өске шко-
лаларына барып өөренири эң ылаңгыя
кыжын оларга дыка берге турган болза,
амгы үеде бажыңнарының чанында
чырык-чаагай школада өөрүшкү-биле
өөренип турарлар. Ада-иези база школа
биле бажың аразында орукта уруглары
кандыг чор ирги деп сагыш човавас.

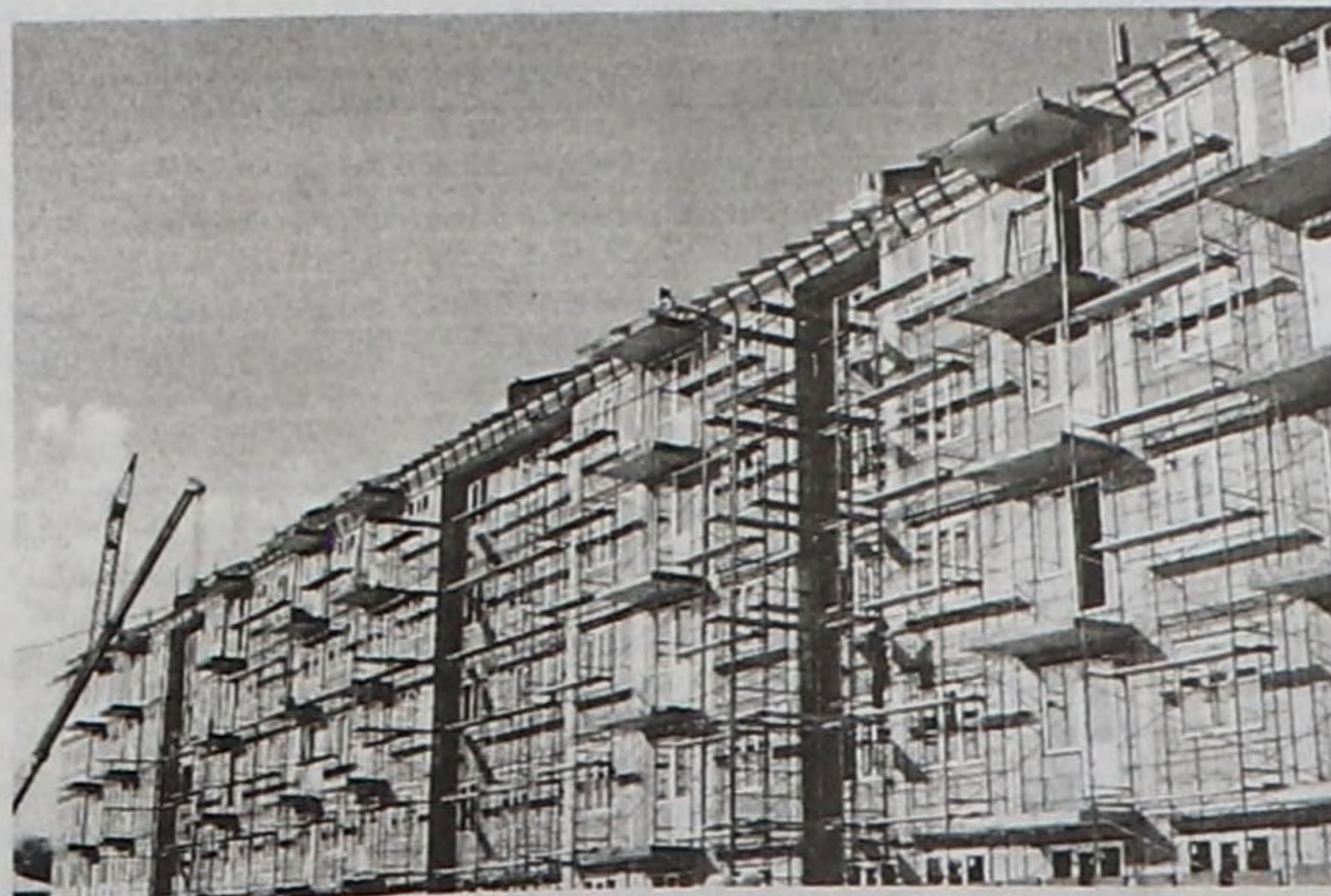
Амгы үеде «Суугунун» тудугжу-
ларының ажилдап турары тудуг
объектилеринин бирээзи Дружба кудум-
чуда 5 каът чуртталга бажыңы. Ону олар
эрткен 2017 чылдың сентябрь айда тудуп
эгелээш, бо 2018 чылдың май-июнь ай-
ларда ажылгалга кирир деп турар.

Бажыңнардан аңгыда көвүрүглерни,
оруктарны дээш өске-даа тудугларны

«Суугу» КХН тудуп шыдаар. 2014 чылда
улуг үер Алаш хемни кежир көвүрүгнү буза
шаап каапкан, Кара-Хөлдүн чурттакчыла-
ры республиканың өске девискээрлери-
биле автотранспорттук харылзажыр арга
чок апарган. Тываның чааза Алашты ке-
жир чаа көвүрүгнү дүрген тудар деп шиит-
пирлээн. Ол берге болгаш харысалгалы-
г ажылды «Суугу» бүдүрүлгө хүлээнип
алган. Тургузуу дыка нарын көвүрүгнү
шапкын Алашты кежир тудары белен эвес
болган, чүге дээрге ооң тудуунга ыяш
болгаш демир материалдарны ажыглаар,
хемниң дүвүнче демир адагаштарны
киир кагар дээш-ле нарын ажилдар-ла
хөй. Тыва тудугжулар көвүрүгнү январь
айның соок хүннеринде тудуп эгелээш,
хемниң дүвүнче адагаштарны кыжын дош
кырындан кирир каккаш, чайгы үеде ажил-
дарны чорудуп болур кылдыр часка чедир
белеткеп алганнар. Чайны өттүр дыка
күженишкенин ажилдааш, сентябрь
айга чедир көвүрүгнү Алашты кежир
тудупкан. Тываның Баштыңы Шолбан Ка-
ра-оол октябрь айның эгезинде ону барып
хынап көргөш, кончуг быжыг көвүрүг-дүр
деп бедии-биле үнелээн. Республиканың
девискээринде биче хемнерни кежир бы-
жыг көвүрүглерни тудуп болур тудугжулар
амгы үеде Тывада бар.

Тудугнун база бир чугула хевирин
«Суугунун» тудугжулары шиңгээди ап,
ону эки шынарлыг кылып шыдаар дээрзин
Ангар бульвары кудумчуда орукту 2017
чылдың күзүн септээш, бадыткааннар.
Амгы үеде бо кудумчуда автомобиль оруу
делгем, дески болгаш орук шимчээшкни-
нин өйлээр бүгү дериг-херекселдер-биле
дериттинген.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.
Арслан АРАКЧААНЫҢ
тырттырган чуруктары.

Кызыл хоорайның Пушкин, Дружба болгаш Проточная кудумчуларның
белдиринде тудуп турар 5 каът чуртталга бажыңы.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ Кызыл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составына немелделер дугайында

2018 чылдың февраль 22
№ 26/137-7 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2016 чылдың март 31-де «Кызыл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязын четчелеп тургузарының дугайында» №130/628-6 доктаалы-биле тургустунган Кызыл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязынга кандидатура талазы-биле саналды өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргелеринин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдык хоойлунун 29 чүүлүнүн 11 пунктузун удуртулга болдургаш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Кызыл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составына томуйлаар:

Айлана Хензиг-ооловна Чимитти, 1982 чылда төрүттүнген, эртеми ортумак профессионал, Тыва Республиканың Кызыл кожуунун Сукпак сумузуңуң «Уругларның уран чүүл школазы» муниципалдык бюджет немелде өөредилге албан черинин херек эмгекчизи, комиссияның составына томуйлаар кылдыр ажилдап турар черинден саналдаан.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы **О.В. ФОРТУНА**, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретарының хүлээлгезин күүседип турар **А.Н. ЛОПСАН**.

Кичээнгеилг: групп! КИЧЭЭЛДЕРНИ ТҮР СОКСАТКАН

Республика девискээринге грипп болгаш тыныш органның өскө-даа халдавырлыг аарыгларының негизин эгелээни-биле февраль 19-тан 25-ке чедир ниити билиг школаларына карантинни чарлаан турган. Февраль 26-да байдал-биле Чөөн-Хемчик кожуунун Баян-Тала, Бай-Тайганың Кара-Хөл, Чаа-Хөлдүн Ак-Дуруг, Кызыл кожуунун Баян-Кол, Шамбалыг ортумак школаларында байдал экижээни-биле кичээлдерни каттап эгелээн.

Ынчаарга Чөөн-Хемчиктин Хорум-Даг, Кызыл кожуунун Кара-Хаак, Ээрбек, Чаа-Хөлдүн Булуң-Терек ортумак школаларында өөреникчилериниң ниити санынга хамаарыштыр грипп болгаш тыныш органның халдавырлыг аарыгларындан аараан уруглар 20 хуу чедип турары-биле, бо школаларда февраль 26-дан эгелеп өөредилге хемчеглерин түр соксадып, карантинни чарлаан.

Бистиң корр.

ТР-ниң Күш-ажыл яамызының медээзи-биле алырга, республика ортумак шалың телевиденин деңнели-биле чурттуң регионнарының аразындан 35-ки черде, боттуг орулгазының хемчээли эвээш. Ниитизи-биле бүгү чуртта экономиктиг барымдаалар ужун ыңдыг байдал тургустунганын ведомствонун специалистери тайылбырлаан.

Ындыг болзажок Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол эксперттериниң ол түннелдеринге чөлшээрешпээн. Республикада тус черниң чидиг айтырыгларын — чурттагы чонну ажылга хаара тударына база ажилчын чаа олуттарны аядарына бар аргаларны эрге-чагырганың шупту деңнелинде чедир ажылгавайн турар деп ол санаан.

Тывада ажилдап турар чамдык улуг компаниялар боттарының бүдүрүлгелеринче ажилчыннарны өске регионнарда хаара тудуп, тус черниң чурттагыларын ажилдадырына тура чогу, чазактын экономиктиг блогунун чедир кылбаан ажылы деп, Шолбан Кара-оол айыткан. Мында бир чылдагаан — республиканың чурттагы чонунун аразында мергежилдиг специалистериң чогуң чижекке кириген. Республика чогуур деңнелдин кадрлары-биле бүдүрүлгени хандырып шыдаар, а ол ажилчын олуттарны өске регионнарда келген ажилчыннар ээлеппен чижектер эвээш звес.

ХАЖЫДЫЫШКЫННАРНЫ ИЛЕРЕТКЕН

Ниити-российжи Улусчу фронтунун (ОНФ) «Өөредилгениң шынарына чоннуң үнелели» деп төлөвилелиниң адаа-биле регионалдык штабтың күүсекчи комитетинин координатору Күдер Мажаяга удурткан ажилчын бөлүк республиканың школаларын хынаан.

Регионалдык штабтың күүсекчи комитетинин координатору биле эксперттер ниити өөредилге черлеринин школаларының инфраструктурасын, орук шимчээшкениниң айыыл чок чоруунун хандырылганын болгаш оон девискээринде эзиртир суксуннар болгаш таакпы садып-саарып турар садыгларның доктааткан чурумунга дүүштүр ырак турарын хынаан. Оон-биле чергелештир школаларның спорт болгаш хуралдаар залдарын, чемненир черлерин, даштыкы, иштики хевирин база хынап көргөн.

Таңды кожуунун Балгазын ортумак школазынга капитал септелге негеттинип турары илерээн. Хар эрээш дамдылаарга, дээвири тоглап дүжүп турар. Парталар, сандайлар, шкафтар болгаш оон-даа өске өөрениринге херек дерилгелер школа (1957 чылда) туттунганындан эгелээш чаарттынмаан болгаш

Шолбан Кара-оол бо тава-рылгада компанияларны буруудадыр дивээн, оларның талазындан бүдүрүлгени чорудуп, үндүрүлгени үезинде төлөп турары чугула. Регион болгаш муниципалдык эрге-чагырганың хүлээлгези — Тываның сонургалында инвесторлар-биле дугуржуп, социал айтырыгларны шиитпирлээринге киржир болур. Ол дугуржугалар бүдүрүлгө ажыл-чорудулгазынга дүүшкен турарын, Тываның Баштыңы айыткан.

— Регион яамылары база ведомстволар, муниципалдык тургузуглар удурткучулары ол айтырыгларны таптыг шиитпирлээр ужурлуг — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

— Сөөлгү чылдарда Тываның чурттагыларын улуг бүдүрүлгелерге ажилдадырын элээн чедишкенин боттандырып эгелээн бис. 2000 хире чаңгыс чер-чурттугларывыс беш бүдүрүлгө ажилдап турар. Ол дээрже Тардан Голд, Лунсин, Межегейхөмүр, ТЭПК, Тываның даг-руда кампаниязыдыр. Эгезинде-ле дугурушкан бис, девискээрге кады ажилдажылганың кол негелдези — тус черниң чурттагы чонун ажилга хаара тудары деп. Ол дугайында дугуржугаларны чардывыс.

Чогуур мергежилдерге тус черниң кадрларын белеткээринге база өске-даа чүүлдерге ийи тала харысалгалы билдингир. Тус черден база өске регионнарда хаара туттунган ажилчыннарның хуузуна онааштыр дугуржугалары күүселдезин хыналдага ап, оон-биле доктаамал ажилдаар. Лицензия алырда, кады ат

Тываның Баштыңының ажил-хер

ОРУЛГАЛАРНЫ КӨВҮДЕДИР

салганывыс инвестиция дугуржугаларының негелделерин чамдык компанияларның удуртулгазы чедир күүсетпейн турар дугайында дыңнадылар менде кээп турар. Чижээ, Межегейхөмүрде 400 ажыг ажилчыннарның чүгле 58-зи — Тываның чурттагылары. Чер адаанда ажилдар эгелээни-биле мергежилдиг специалистери херек деп тайылбырны бээр чадап чок. Ында ажилдар эгелээнден бээр элээн каш чылдар эрте берди, өске аргаларны ап болур турган...

Школарга шахтер класстарын ажыдып, доозукчуларга херектиг мергежилдерге угланышкыны бээр. Ажил чок кижилерни эде өөредиринге акша-хөреңгини тускайлаар дээш оон-даа өске. Боттуң ажилчыннары чок болза, оларны белеткеп эгелээр! Хөмүр тывыжында өске-даа ажилчыннар херек. Тываның чазаның экономика талазы-биле адырының, хөмүрдаш компаниязының ажилдап турар девискээри Таңды кожуун чагырганың чедир кылбаан ажылы деп санаар апаар. Бодунун чонун ажилга хаара тудар айтырыгларга олар бир дугаарында сонургалдык болур ужурлуг.

Чүгле тывыш кампаниязынга хамааржыр звес, а өске-даа айтырыгларны шиитпирлээр херек. М-54 автоорукту эде угландыраарын чедип алырда, чаа маршрутту тудар ажилдарга кыдындан өскелер ажилдап алзын дээш, ынча чылдарда туржуп турбаан бис. Ынаар дыка хөй акша-хөреңгини салган — чүгле 2018 чылда безин миллиард рубль ажыг. Орук кыдынының сервисин тудар

регион программасының ында чугаалавайн турар черниң бизнесин хөгжүдүрүп ол объектилер дыка иди.

Тываның чонунга ору ажилдаар олутту тургузуу чер — 55-ки даг-адыгы билин муниципалитеттер-д ийттарывыс-даа кичээни салып алганы, база бичижек. Шериг хоорайжыга кезээ туттунуп, ында кы ажилдап турар. Республиканың доктаамал бөхөй хемчээлдиг орулганы ийи муң хире кижилер Оларга садыг-саарылы база амыдырал-хандыры ачы-дузалары негеттинип Хоорай чагыргазы бистигарлыкчыларвысты ынаа тударынче мынчага чедибоданмааныл? Соңгаартген сайгарлыкчылар ону: алырын, бистиң кижилер ажил чок артып каарына дээр манап олурар бе?!

Сайыттарга база чагыргаларының баштарына сагындырып турар Рынок боду силерни «отүлөп бээр боор деп, чазсилер. Ону ол кылып харын, ынчалза-даа республиканың эрге-ажыныгы, ыргаларывысты шиитпиринге звес. Республиканың чону бажынарныче төакша-шалыңны ээкээр кбайдалдарны тургузуп, кан бүдүрүлгелериниң базачы-дузаларына улуг берикчилериниң-не херлин баш бурунгаар өөпаровозтуң мурнунга мчоруур ужурлуг силер.

ТР-ниң Чазпарлалга ал

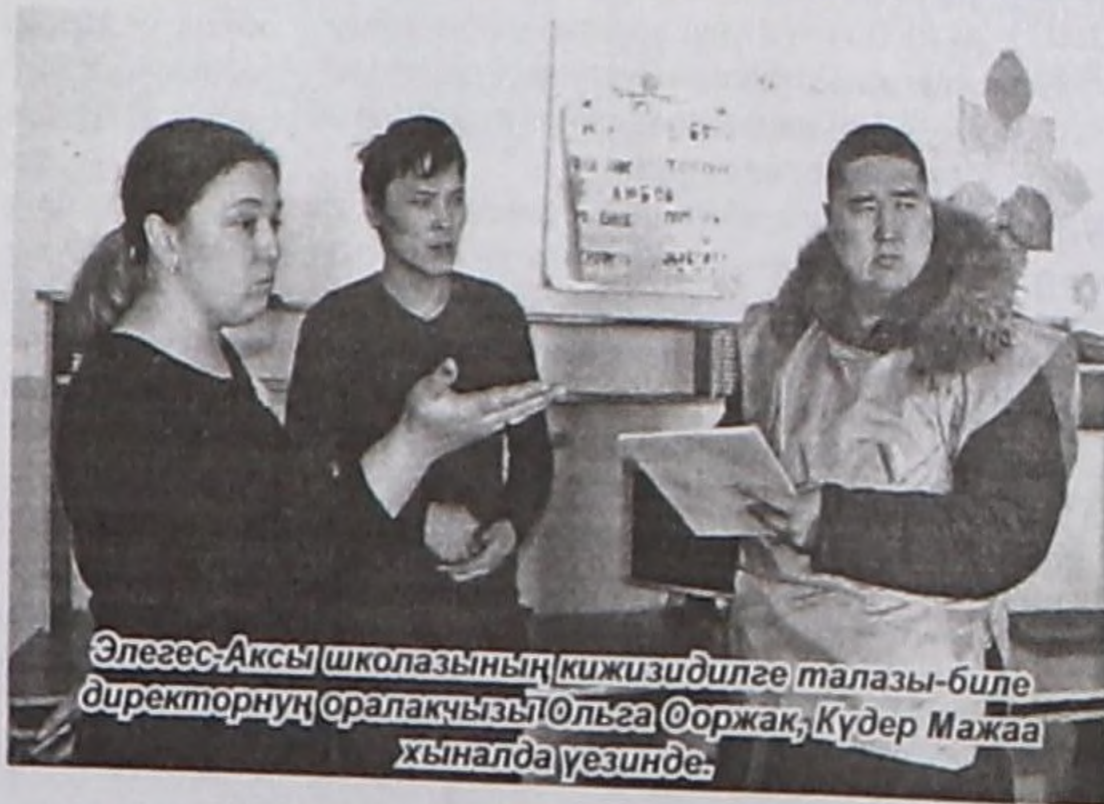
Улусчу фронтунун хыналдазы

гаш оон-даа өске өөрени херек дерилгелер эрги школаларының чиигени даштын. Спорт залына сел херек.

Ак-Довурактын 4 дшколазының девискээр трансформаторнуң кажаа чартык кезии үрелгени школаларының амы-ты айыылдыг байдалды тургуруларның айыыл чок чо хамаарыштыр, школаже кирген кижилерни эрт хынаар тускай ажилдакчранник) олудунда чок. Олоон «хүлээлгезин» школ ажилдакчылары күүседиган. Хуралдаар залдың шык болгаш дээвириндө баткан харның истерин хы илереткен. Оон аңгыда мурнунда орук болгаш кижилер эртер демдектер тутунмаан. Парталар, санда шкафтар болгаш оон-даа өөрениринге херек эт-сэ эргижирээн.

Хыналданың түнели-школаларга капитал селге, школаның дериг-херек чаартыры негеттинип турар ти-российжи Улусчу фронт регионалдыг штавы үстүндө реттинген хажыдышкыны чайладыры-биле, чогуур а черлеринче чагааларны чор

Шончалай ХОВА
Авторнуң тыртты

Элегес-Аксы школазының кижизидилге талазы-биле директорнуң ораакчызы Ольга Ооржак, Күдер Мажая хыналда үезинде.

хөй кезии үрелген. Школаның директорунун чугаазы-биле алырга, 60 чылдар дургузунда аңаа чүгле бөдүүн септелге ажилдарын кылып турган.

2012 чылда чер шимчээшкениниң соонда, Кызылдың 10 дугаар школазының чамдык ханалары тигленген. 1955 чылда туттунган школага чаңгыс-даа капитал септелге чоруттунмаан. Школаның чиигенир чери (туалет) даштын турары, амгы үениң негелдезинге дүүшпес дээрзин Күдер Мажая чугаалаан. Школадан 25 метр черде, орук кежилдир, эзиртир суксуннар садып турар «Хмель и солод» болгаш «Пенка» деп ийи бар эртенгениң 10.00 шактан тура ажилдап

турар.

Улуг-Хем кожуунун Шагаан-Арыгның 2 дугаар ортумак школазының кабинеттеринде парталар биле сандайларның хөй кезии совет үени. Сандайларны боттарының күжү-биле септеп, будуп алырга-даа, элей бергени көскү. Арыглары черниң унитары аңгылаваан болгаш сайылган чок, караңгы. Школа мурнунда орук демдектери тургустунмаан.

Элегес-Аксының ортумак школазының оран-савазының даштыкы хевир эргижирээнинден, тууйбулары кээп дүшкен. Эрги ыяш соңгаларындан соок агаар кири хадып турар. Парталар, сандайлар, шкафтар бол-

Шагаа айы чоруп тур

ЭЭРБЕККЕ СОЛУН ЭРТКЕН

Кызыл кожуунун Эрбек сумузунга Шагаа байырлалы бо чылын база дыка солун эрткен.

Февраль 16-да эртенгиниң шахта Шагаа хүнүн уткуп, саңаа алыр езулалды кылган. Аңаа сумунун эр кижилери идепкейле киришкенер. Суурнуң улуг, чурттакчы чону, келген алычлар, дөргүл-төрөл ара-анда чолукшуп, өөрүшкү-анайлыг амыр-менди солчуп, байгаар-ла байырланчыг шинчире берген.

Шагаа байырлалы дыштаалга төвүнге «Шагаа-ысты ап ырлаал» деп солун-хөлүг концерт-биле эгелзэн. Сумунун плантылыг чурттакчылары, ыяктар база өөреникчилер ыр-шүлүктөп, танчылап турда, ражын, солунун!

Мөөрейлер «Кожамыкка кон-ла мен» деп мөөрей-биле эгелзэн. Киржикчилер хөй бол-ла. Бирги черни хоочуннар чө-пелиниң даргазы Лидия Дор-еина, ийги черни хоочуннар өүпелиниң кежигүнү Светлана спес-ооловна, үшкү черни Юрий Кунгаа чаалап алган-ла. Эң-не бичии киржикчи 6-гы астың өөреникчизи Сайдаш икпен улуг улустан дудак чок жамыктаан. Кожамыкка шыл-даннарны хүндүлел бижиктер алгаш өртектер белектер-биле деткиччилер хүрең-оолдар шаңнап-мактаан.

Тун-тыныш мөөрейинге беш киржикчи боттарының куургалы-биле киришкен-ер. Мөөрей «конфета» деп эгелзеп, берге-даа, тун-даа болган. Ачыр-дартудушканының соонда эрейниң тиелекчизи Саяна булган. Ийги черни Елена нгуш, үшкү черни Азиймаа а-Сал ээлзэннер. Өртектер белектер болгаш хүндүлел

бижиктер-биле кууларларның төрөл аймаа деткиччилер, оларга шаңналдарны тывыскан.

«Тывыздыкты тываалыңар» деп мөөрейге хөй, солун, берге тывыздыктарны тыптырган. Чамдыктарын тыппайн, тулуп-даа турганнар. Ынчангаш бо мөөрейге эң-не хөй тывыздыкты тыпкаш, Виктория Янчат тиелеп үнгөн, ийигичерде – Анай Сайын-Белековна, үшкү черде – Омак Карамай. Самбууларның төрөл аймаа деткиччилер, өртектер белектер болгаш хүндүлел бижиктер-биле шаңнап-мактаан.

Үлеер домактар мөөрейинге база хөй кижиги киришкен. Солун, уткалыг, каттырынчыг үлеер домактарны киржикчилер хөй-ү-биле чугаалааннар. Эң-не хөй үлеер домактарны Лидия Уйнушкаевна чугаалааш, бирги черни алган, ийиги черде – Анай Сайын-Белековна, үшкү черде – Лориса Саая. Бо мөөрейни сенгиилерниң төрөл аймаа деткип, тиелекчилерге шаңналдарны тывыскан.

Дүрген чугаага чеди улуг кижиги, дөрт өөреникчи мөөрей-лешкен. Биргичерде – Нербышев Алексей, ийиги черде – Рада Ооржак, үшкү черде – Сайдаш Эникпен. Оларга шаңналдарны деткиччилер сарыг-оолдарның төрөл аймаа тывыскан.

«Бардамнаары» деп мөөрейни эр болгаш херээжен улус аразына ийи аңгы бөлүккө эрттирген. Эң хөй манчы чигген, тулган бардамчы Байыр Ооржак, оон эвээшти – Маады Владимир, оон-даа эвээшти Чингис Монгуш чигген. Херээжен улустан эң хөй манчыны Лориса Даваа чигген. Бардамчылар мөөрейин ооржактарның бөлүү деткип, шаңналдарны тывыскан.

Тыва национал хеп көрүлдөзи база солун чараш-даа эрткен. Ылаңгыя бистиң тыва чоннун

Мөөрейниң тийлекчилери.

шаандан бээр кедип чораан тыва хептерин кедип алгаш, көргүзүп кылаштарга, чаражын, чоргааранчыны! Эң чараш тыва хепти Ай-Кыс Саая бичии уруу Алиана-биле көргүскен. Валерий Дондуп, Омак Карамай оларның чонга көргүскен хептери база дыка чараш болган. Оларны хомушчулар, даваалар, ховалыгларның төрөл бөлүү деткип, шаңналдарны тывыскан.

Тыва национал чөм мөөрейинге амданныг, чаагай тыва чөмнерни делгеп салгаш, камгалааннар. Бирги черде – школа коллективи, ийиги черде – «Долаана» агитбазың, үшкүзүнде – «Ава» агитбазың. Оларны салчактарның төрөл бөлүү деткип, шаңнап-мактаан.

Аът шалбадаар, хендирбесый шавар мөөрейлерге пиче-оолдар, сенгиилерниң төрөл аймаа деткиччилзэннер.

«Городки» мөөрейге 60 кижиги киришкен. Бирги черни Радмир Хомушкунун бөлүү, ийиги черни Юрий Кунгааның бөлүү, үшкүзүн Артур Хертектиң бөлүү тустунда алганнар. Бо мөөрейни балчий-оолдар, ямбуулар,

маадыларның төрөл бөлүү деткип, шаңнап-мактаан.

«Тевекке» эң-не хөй 284 санны тепкен Нончат Хеймер-оол тиелекчи болган, 102 санны тепкен Аяс Күдерек ийиги черни, Болат Ондар 92 санны текпеш, үшкү черни алган. Монгуштарның төрөл бөлүү деткип, шаңнап-мактаан.

Аът чарыжы богба, чаваа, улуг аъттар аразына болган. Богба аъттар чарыжына Сесерлигден Эдуард Салчактың богбазы, чаваа аъттардан Эрбектен Вячеслав Дондуптуң чаваазы, улуг аъттардан Эрбектен Белек Сарыгларның ады мурнап келген. Чүгүрүк аъттарның элдеринге шаңналдарны деткиччилер ондарлар, седип-оолдарның төрөл аймаа тывыскан.

«Даш көдүрер» мөөрей база солун-даа, берге-даа болган. Аңаа Чингис Дарма тергиидзэн, Чингис Монгуш, Кежик Ооржак, Артур Хертек, Маны-Даш Базыр-оол күштүүн көргүскеннер. Күштүглер мөөрейин норжукайлар, донгактар деткип, шаңналдарны тывыскан.

Тыва национал хүреш шко-

ланың спорт залына болган, 52 мөге ачыр-дачыр тутчуп, күжүн шенешкеннер. Шүүлген мөге Алдар Сарыглар пылесос, мультиварка, термочайник-биле, үжүрлөшкен мөге Чингис Сарыглар хөй-биле, үжүр хунашкан мөге Чингис Монгуш ток-биле ажалдаар эът тырттар машина-биле, дөрткү черни чаалап алган Далай Оюн эът тырттар машина-биле шаңнаткан.

Эң-не чараш девиг дээш Чечен-оол Ооржак, эң-не чараш арга ажыглааны дээш, Куулар Шана-Маадыр, тиелекче чүткүл дээш Начын Аякпан, эң-не бичии мөге 9-ку классчы Сарыг-оол Адыгы олар хүндүлел бижиктер болгаш өртектер белектер-биле шаңнатканнар. Деткиччилер Суглуг-Хемниң оюн-нары, сарыгларларның төрөл бөлүк аймаа.

Сумунун бүгү чону Шагааның мөөрейлеринге идепкейлиг киришип, мага хандыр дыштанып, ойнап-хөлөп алгаш, тарап чанганнар.

Лориса СААЯ.
Эрбек суур.

САРЫГ-БУЛУҢЧУЛАР ТЕРГИИДЗЭН

Февраль 10-да аныяктарның кожуун чергелиг Алдын кажык» мөөрейинге Сарыг-Булунчу аныяктары тергиидеп, бирги черге өлөптүг болганнар. Мөөрейге тыва чоннун аас чоалының янзы-бүрү хевирери — кожомыктап, дүрген угаалап, кажык-биле аът арыштырып дээш өске-даа олун оюн-тоглааны көргүскеннер.

Февраль 13-те хоочуннар азынга «Шагааның мерген-и» мөөрейге Сарыг-Булунчу сумунун хоочуннары бирги төлөптүг болуп, шаңнал-алды алганнар. Бо мөөрейге эр домактар, тывыздыктар, а чоннун шаандагы езулалына Дээкей Доржуевна Кыр-кончуг сагынгыр, тывынгыр шылгараан.

Тен 7 харга чедир бичии аар аразына Шагаага тураскан кожуун чергелиг хүреш тылдаазына бирден-дөрткү өлөргө чедир тиелекчилер Сарыг-Булунчу оолдары бол-

шалбадаары-биле эгелзэн. Кожуунун чагырга даргазының хүлээлгезин күүседип турар Артыш Михайлович Сат чыылган чонга байырын чедирип, эң-не эки күзээшкннерни күзеп, чонну хөй-аът кириген. Стадионнун даштынга 70 ажыг машина турупкан, аът-хөлдүг чоннун хөйүн магададым. Тыва национал хевин кеткен, ыры-хөгжүмгө үдеттирип алган чонну көөргө, сүрлүг, омак көрүштүг болду.

Ол-лахун Масленица байырлалын клуб даштынга чергелештир эрттирген. Аңаа орус чоннун танцы-самын көргүзүп, янзы-бүрү езулалдарны эрттиргеннер.

Шай байырлалына уруглар сады, школа коллективтери идепкейлиг киришкеннер.

Аът шалбадаары-биле чыгы-малды Артыш Шоолайның ко-данындан аскыр өөрүн эккелген чарлап турду. Эмдик аъттар шалбадаарына, өөредиринге Сүүр-оол Намчаа, Салим Дамдын, Буян Дончай тергии-дээш, медальдар, хүндүлел бижиктер болгаш акша-биле шаңнатканнар. Ийиги черни Бай-Даг сумузуңуң командасы алган.

Үшкүзүн Сарыг-Булун сумузуңуң аныяктар командасы Шораан Лопсан, Сүрен Калдаажай, Белек Каралди олар элзэннер.

Эң-не улуг назылыг аът мунукчузу дээш Салим Дамдыны, эң-не кашпагай аът сыдымнааны дээш Сүрен Калдаажайны шаңнаан. Аът шалбадаарының байырлалы юбилейлиг 5 дугаар чылын мынчаар демдеглзэн. Бешчыл бурунгаар бо маргылдааны Сергек Алексеевич Намчаа бо-ла Сарыг-Булун сумузуңуң эрттирип эгелзэн.

Мөөрейлер төнерге, чон клубче далажыпкан. Солун концертти көрбүшөөн, даалы, кажык, шыдыраага маргылдаалар уламчылаан. Даалыга Салбакый Идамның командасы 11 команда-ны удуп үнгөш, акша шаңналын алган.

13 хардан өрү бичии мөгелер аразына хүреш маргылдаазы база болган. Бирги черни Сүгдер Намчаа, ийигизин Кежик Севил, үшкү черни Болат Серендук алганнар.

Тыва чонувустуң аът малына ынаан! Шаг шаандан эрттирип келген мөөрейлерин деткип, сайзырадып чоруур Алексей Намчааның оолдарын демдегле-

вес аргажок.

Мөөрейлерниң деткиччилеринге суму чагыргазы, школа, уруглар сады, клуб коллективи база «Чангыс демниг Россия» партиязының кежигүннери болганнар.

Февраль 17-де «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» деп төлөвилелдин киржикчилери Амир, Аянмаа Күндүүлериң аалына сумунун малчыннары чыгып, Шагааны байырлаан. Суму чагыргазы, Херээжен-нер чөвүлели, бөлүк аныяктар оюн-тоглаалыг, концерттиг, суй белектерлиг чолукшуп чет-

кеннер. Малчыннар аразына хүреш маргылдаазын эртти-рип, кожомыктар мөөрейин, спортчу оюннары организастаан. Малчыннарывыстың мал-маганы чеже-даа соок дыңзыг болуп турза, хүр менди, эки кыштааныга барган аалчылар өөрүп, байыры чедиргеннер.

Хоочун малчыннар Михаил, Ноозун Будулар, Анатолий, Саяна Идамнар Шагаа байырлалына идепкейлиг киришип, аныяк малчыннарга чагыг-сүмезин берип, Шагааны кады байырлааннар.

Аңчымаа САНДЫКЧАП,
Сарыг-Булун сумузуңуң
Хоочуннар чөвүлелиниң
даргазы.

Аът шалбадаары.

Февраль 25-те Россияның төөгүзүндө туруп көрбээн эң-не берге, дүшкүүлүгү Олимпий оюннары доозулган. Бо чылдың XXIII Олимпий оюннары Россияның чыынды командасынга хөй-ле маргыжышкыннар, кызагдашкыннар-биле эрткени хомуданчыг.

СОЧИГЕ ДЕҢНЭЭРГЕ ЭВЭЭШ, ЫНЧАЛЗА-ДАА...

Дөрт чыл бурунгаар Сочиге болган Олимпий маргылдааларына Россияның командасы 13 алдын, 11 мөңгүн база 9 хүлөр – шупту 33 медальды чаалап ал, рейтингиге бир дугаар черге турган. Ол оюннарның түңнелинге деңнээрге, Россияның кошкаан чыынды командасы бо олимпиадада ийи катап эвээш медальды болган. Допинг дугайында маргыжышкыннарның ужун, Россияның эң-не шыырак дээн спортчулары бо чылдың кышкы олимпий оюннарына киржип шыдааан болганындан бистиң чуртту курлавыр команда төлээп чораан дээрзин сагындыраал. Чеже-даа курлавырда аныяк атлеттер чораан болза, олар бар-ла шаа-биле кызып киришкеш, эки түңнелдерни эккелген. Оларның аныяк назы-хары база арга-дуржулгазының чогу Россияны чедишкынниг төлээлээринге шаптараазыннар болбаан. Бистиң спортчуларыыс 79 чурттуң командаларын артынга каап, 2 алдын, 6 мөңгүн база 9 хүлөр – нитизи-биле 17 медальды чаалап ал, медальдар таблицазында 13 дугаар черге дүшкен.

26 ЧЫЛ МАНААН АЛДЫНЫВЫС

Ийи алдынның бирээзин фигурлуг чунгулаашкын маргылдаазынга шыырак белеткелин көргүзүп, 15 харлыг Алина Загитова эккелген,

а ийи дугаарын 26 чыл дургузунда манаан хоккейжилеривис төлөтпиг чаалап алганнар. Бистиң спортчуларыыс Германияның командасын 4:3 санга уткан. Бо маргылдаа, чугаажок, төөгүже кирер боор. Россияжи хоккейжилер оюннуң сөөлгү минуталарында санны деңнээш, немелде берген үеде 20 харлыг Кирилл Капризовтуң кириген шитпирлиг голу-биле тиилеп каан. Хоккей маргылдаазының түңнел оюнунга чараш болгаш маргыш чок тиелелгезиниң соонда бистиң хоккейжилеривис Россияның ыдык ырын ырлаан, а оюннуң аарыкчылары изиг адыш часкап, оларны деткип, улажып ырлашкан. Хоккей оюнунга чуртувустуң командасы сөөлгү катап 1992 чылда Францияга болган Олимпий оюннарына чемпион болган дээрзин сагындыраал. Ол ынчан СССР-ниң буурап дүшкениниң ужун, чурттуң командасы база-ла нейтралдыг (хамаарышпас) тук адаа-биле киржип турган.

ОЛИМПИАДА-2018: түңнелдер

МЕЛЬДОНИЙ «ОТТУП КЕЛГЕН БЕ?»

Хайлыг буруудадышкын эвес болза, Россияның командазына бир медаль хөй турар ийик. Россияның ийи атледи допинг ажыглаан деп Делегейиниң олимпий комитеди буруудаткан. Керлингист Александр Крушельницкийниң организмнде мельдоний тыпкан барымдаа дээш оларның өөнүң ишти Анастасия Брызгалова-биле чаалап алган хүлөр медальдарын хавырган. Херек кырында атлеттиң баштай дужаап турган анализтеринде ол хоруглуг эмниң изи-чыды-даа чок турган, а ооң канчап тыттып келгени улуг айтырыг. Ынчангаш спортчу бодунуң буруу чогуң, актыг чоруун шынзыдып бүзүрөткеш, шаңналын дедир эгидип алыр бодалдыг. Крушельницкийден аңгыда маргылдаага чүгле 12 дугаар чер алган бобслеист Надежда Сергееваның

Алдын медальдың эдилекчизи
Алина Загитова.

ханында база хоруглуг эмни тодараткан, ынчангаш ооң чедип алган түңнелин күш чок болдурган. Ол ийи херек дугайында истелге-хыналдалар ам-даа уламчылап турар. Бо ийи тава-

рылга дээш Делегейиниң комитеди Олимпий оюннаар төнчү байырлалдыжи спортчуларга бот национал тугу-биле үнчөпшээрэвээн.

КРЕМЛЬДЕ ЭКИ ҮНЭЛЭЭН

«Пхенчханга эрткени оюннарына бистиң ривис чедишкынниг келген деп түңнел бо Спортчуларыыстың алган ийи алдын медчуртувустуң чонунга кил-сагыш дойлушкунганы чугаажок» – деп Президентизиниң парлагтары Дмитрий Песков ден Алдар-ат, эки үнелээ аңгыда, чемпионнарывзак шаңналдары ман: дээрзи билдингир. Алд – 4 млн. рубль, мөңгүн – 1,7 миллион рубль шаңтыпсыр. Оон аңгыда Ол лерни деткир фонд чемп BMW марканың маши белеткээн.

Интернет четчочу

Россияжи хоккейжилер командасы.

Материал парлаттынган соонда

СЕТКИЛДЕРГЕ ӨӨРҮШКҮ ЧАЙНАП ТУРЗУН

Өгленишкен аныяктарның куда-доюнун чаражы, солуну кедергей-ле: «Ах, бо куда, куда ырлаан, самнаан» деп Муслим Магомаевтиң аянныг ырлап кааны дег. Ол кудага чедир база бир чарыгдалдыг кезээ – келин айтырып алыры. Өскүс дунмазынга келин айтырырының ёзулалы канчаар эрткенин, негелделерниң хөйүн кайгап-хараанын хоочун башкы Валентина Монгуш (В.Бегзиевнаның аттажы, Монгуштар көвей болгай бис) январь айда бистиң солунувуска «Өртээ чээрбишил» деп ат-биле парлаткан.

Ол материал үнген соонда, келин айтырар ёзулалда, куда эрттирерде, хөй негелделер кылыр чоруктарны буруу шапкан чагаалар, сайгарылгалар эңмежок болган. Аңаа хамаарыштыр бодалдарын бистиң хоочун бижикилеривис Сереңмаа Шойдун, Дамдынчап Ховалыг солун арнынга илереттилер. А «Шын» солуннуң Фейсбукта арнында ол дугайында сайгарылга база элээн болган, ооң чамдызын маңаа киирип көрей. Эрик Донгак: «Тыва чаңчылдарны эгидип, сайзырадып эгелээш, улаштыр соора тенип чоруй барган улус-тур бис ийин». Анжела Монгуш: «Ужур болза

чүгле ада-иезинге чаңгыс ужа, торгу, шай бээр ийик чоп! Чүге көвүдөп турар ирги?» Айгуль Очур: «Чаңгыс кысты ынча хөй кижиле тоолда дөг азырап турган-биле дөмей, дыка-ла чараш эвес апаар бис аан. «Кижиниң үш доюн эрттирер дүрүмнери» деп номну база катап номчуп таныжары артык эвес. Малды аныяктарга өнчү кылдыр белекке берзе деп саналдыг мен».

Ындыг хевирлиг өске-даа бодалдарны маңаа допчулаптайн. Чижээ, Lirana Mon «Амгы шаг-да улустуң бажы тений бергени ол бе азы байыргал турары ол бе? Кыс уругну берингир кылдыр бээрзе, амыдырал-чуртталгазы шуудаар, моондактар турбас боор деп мээң ада-ием база улуг өгбелеривис чугаалап чораан». Александра Монгуш чараш тыва чаңчылдарны утка чок кылдыр шилчидип турарын, ооң ужун кудашкылар аразында маргыжар, хоптажыр чоруктар барын хараадап бижээн. Саара Донгак келин айтырарда, банкыдан чээли ап турганын дыңнаткан. Валерий Куулар моол эштериниң куда-дойларынга чорааш, ужа алган хүндүлүг кижиле ол дораан 40-50 аалчыларга ужа чаан рафинад чигир ышкеш, үлей кезип тарадырын, ону ол чаг үлежи эвес, а өөрүшкүзүн үлежип турары кылдыр көргөн. Шынап-ла, уткалыг. Валерий

Куулар оон ыңай найыр-дой үезинде ужа-төш үлээшкенинге үнүп турар үе-шакты, хойларның санын чижеглей санап түңнээ. Бистиң өгбелеривис чаңгыс өзээ болур мал-маганын ынчаар хыдып чорбаан деп бижээн. Шуут-ла шын.

Фейсбукта оон-даа өске авторлар кудаларда хөй ужа-төш үлээр чоруктарга таарзынмазын илередип турарлар. Шынап-ла, келин айтырары, куда-дой дүжүрери барык шуптувуска удаа-дараа таваржып келир байдал-ла болгай. Кым-даа ажы-төлүн өглөп-баштаар, эки күдээ-хүрегенниг, келинниг, чүве билир угаанныг кудаларлыг болурун күзөп чоруур. Уруглар бот-бодунга ынак, хүндүлөжир, деткижер болганда, оларны аңгылап-баштаар, ооң бетинде келинни дилеп алыр алаар. Ол шаг-төөгүдөн бээр туруп келген ёзу-чаңчыл, ында багай чүве чок. Чүгле ооң ужур-дүрүмү, аай-бажы, корум-чуруму бар-ла болгай. Уругнуң ада-иезинге, улуг назылыг хүндүлүг улузунга бир ужаны чоп салып болбас деп, ону кыстың адазы азы шалыпкын улуг акызы, даайы келген дөргүл-төрөлгөңгө үлей кезип бээрзе, ол-ла-дыр. Моон чидиг айтырыг үндүрүп, ужа-төш, арага негеп, өкпелээшкын кылыры дыка эпчок, шуут шын эвес. Харын-даа кызынга эки

оол таварышканы дээш амырап олурганы дээр.

А кыстың эң чоок улузунга, даайларынга, акыларынга, угбаларына, дунмаларына хол белээн бээрзи база ажырбас, солун ышкажыл. Ындыг бичии хол белектеринге улуг чарыгдал үнмөс-ле ыйнаан. Чүгле ол ёзулалда 40-50 чедир белектер үлээшкын кылыры эмин эрте берги дег, чүү-даа чүве өйлүг дээрзи билдингир. Аңаа уругларның кудазын канчаар кады демнежип эрттирерин сүмележир, домактажыр болгай. А куданы база ужа-төш үлежинче шилчиде бээрзе, кайын тааржырыл.

Ынчалза-даа шуут-ла ужа-төш чок куда каяа турарыл аан: кудаларның канчаар дугуржуп алганындан хамааржыр. Өгленген уругларның кудазында чүгле өй-хемчээлди эрттирбейн, ужурну сагыр, кайы тала кончугул деп байыргалар янзылыг, көөргөттинер шинчи-же кире бээрзи таарымча чок. Улуг назылыг, мерген угаанныг улузу-биле сүмележип тургаш, банкылардан хөй түңнүг чээли алырын шеглетпишаан, куданы демнии-биле аянныг, чараш, солун кылдыр эрттирип алырынче сагыш салза эки. Ийе харын, келин айтырары, куда эрттирери эвээш эвес чарыгдалдыг дээрзи билдингир. Ынчалза-даа ол өөрүшкүлүг чарыгдалдар-дыр.

Улуг назылыг, хүндүлүг ужа-төш сөңнээри, берги, белек алыры сетки өөрүшкүнү оттурар. Хам белектиң аар, чиик өрте эвес, ол дээрзе төрө турар улузунга хүндүт эки хамаарылганың илдир. Аныяктарга дөргүл-эш-өөрү, чалаткан чону турар тускайлаң амыдыг деткимче кылдыр акша-белек-селек-биле дык-лажыр ышкажыгай. Ол чаагай кежик-тир.

Ынчангаш бо чүүлдү тура, өгбелерниң шаанд туруп келген чаңчылдарын келин айтырарда, куда-дөрерде, алчыр-бержир уж өй-хемчээлди сагып чорза онзалаайн. Келин айтыр ёзулалында кудаларны өбиле уткулап, кызының келкүнчүлүгү, беглери болбиле эвилең-ээлдек, иж чок хөөрежип, кудашкыла төрөлдешкени дээш амыр ырлап, эки байырлаары Артык чугаа черле үндүрбас. Эпчок, кандай сөс уруг-дарыгның чуртталгашаптараазын тургуза берчаар. Кижиле сеткили хензиг өөрүүр, хензиг чүведен хберип болурун ооаарыг чогулчалыг. Келин айтыр ёзулалы, куда-дой – өөрүшкүлүг байырлалда Ооң энергиясы сеткилдергедип келир сорунзалыг.

Надежда

Эрткен чылын республиканың эвээш эвес школалары тургустунганындан бээр сезен чыл болган юбилейлерин демдегеп эрттиргенин солуннарда сонургап номчаан мен.

Ниити ортумак эртемни чедип алганын адыктаан, бышкан билигнин аттестадан алганым, Бай-Тайга кожунун Бай-Тал ортумак школазы эрткен чылын база харлаан, а ортумак школа болганының чылы чүве. Мен ол школаның бир дууар доозукчузу болганымга чоргаарланым турар мен.

Школаның 60,70 чылын демдеглээн билейинге киржип чораан бирги доозукчулар, дараазында болур юбилейлерге база ыяап-ла кээп киржиривисти чыгаргаан улус бис. Бай-Тал суурда туртап, ажилдап чоруур чуржааттарым школаның 80 харлаан юбилейин март эгезинде эрттирерин дыңнаттылар. Школаның бирги доозукчуларының 60 ийи база дакпырлажып турары-биле эстерге ийи дакпыр байырлал апарган. Школага үш чыл иштинде өөренип турган перимин дугайында сактышкыннамын хысказы-биле номчукчуларга, бир-доозукчуларның ажы-төлүңге, аныяк-сонуургадыры-биле, бо материалды кирип деп иштирпиредим.

1954-55 өөредилге чылындан эгелээш

Бай-Тал школазының 80 чылынга

ШКОЛАМНЫ САКТЫП ОРА...

долу хандырылганын турган болгаш интернатка чурттап турган бис. Өөренип эгелээнивестиң бирги чылындан-на амыдырал-чуртталганының аайы-биле ада-иезинге дузалажыр, өске школага өөренип дээш оон-даа өске боттут чылдаганнар-биле чамдыктарывыс школадан чоруур ужурга таварышканнар.

Кандыг-даа амылыг амытаннарның чурттап турар кодан девискээринге өскээртен келгеннерни өскелексээр чоруктар тургулаар-ла болгай. Бистиң чамдык оолдарывыска хамаарыштыр ындыг байдалдар таваржып, содаалажып-даа турдус. Башкыларывыстың сургуулдарга чаңгыс аай хамаарылгалы, уругларның ишти делегейин, сеткил-хөөнүн даштыкы байдалындан тодарадыттар арга-шинээ-биле оолдарның аразынга болгулай бээр ийи-чаңгыс изигленишкыннерниң багай салдарын ажы-биле чугаалап, эп-найыралдыг болурун доктаамал чагып-сургаан ажылдарының түңнелинде байдал экижээн.

Школаның хөй-ниити ажылынга док-

болурга, та чежени чип каапкан улус бис. Арбузту интернаттың уругларынга үлөп бээривиске, олар хөлчөк амырааннар.

Бай-Тал суурнуң дужунга Хемчик хемни кежир көвүргүңү Сталин аттыг колхоз тудуп эгелээн турган. Ук көвүргүңү таваан быжыглаар кылдыр сугнуң дүвүңде чоон ыяштар-биле тудуп салган «бажың-чыгаштарның» иштин долдур даштар чыып салыр ажылга база-ла школаның үстүкү класстарының оолдары киришкен. Ол көвүргүңү ам-даа ажылгалда, арай-ла эргижиреп «кырый» берген.

Школага одаар ыяш белеткээри-биле Кургаг-Адыр деп черге шептеп-даа турдус. Өөредилгеден дашкаар үелерде школаның-даа, колхозтуң-даа ажыл-ижинге үлүүвүстү кирип, күш-ажылдың «амданын» ап четтигипкен-дир бис деп бодап чоруур мен.

Суббота санында кандыг-ла-бир солун хемчеглерни башкыларның удуртулгасы-биле организастан эрттирип, орус омактыг башкылар вальс, краковяк, коробочка деп танцыларны бистерге өөредип турдулар.

кончуг ынак. Ооң онзагай чурумалын бистерге тайылбырлап чугаалаарга, улуг сонургал-биле дыңнаар турдус.

Школага бышкан билигнин аттестадан байырлыг байдалга тыпсып, ойнадып хөглеткен соонда, клазывыс башкызы Мария Михайловна Грачева эштери-биле кады бистерни, шуптувусту бажыңыга ашкарып-чемгерип, ойнадып хөгледип, улаштыр дээди өөредилге черлеринче кирип алырын сүмелеп, чагып-сургап турганын амдыгаа чедир утпайн чоруур бис.

Кандыг-ла-бир чүүлге азы болушкунга хамаарыштыр ооң дээди үнелели «бирги-зи» болурга, кымга-даа өөрүнчү болбайн канчаар. 1957 чылда 11 кижиге Бай-Тал ортумак школазының бирги доозукчулары болур аас-кежиктиг болдус. Бот тускайлаң амыдыралче киргенивистиң үези ол. Доозукчулар шупту эртем-билигиге, өг-бүлелиг, ажы-төлдүг. Баштайгы доозукчулардан 6 кижиге башкы мергежилниң дээди эртемни чедип алган. Кызыл хоорайга педагогика институтун дооскан Кенден Иргит Мөңгүн-Тайга, Тожу, Танды кожуннарның, Чапай Сотпа Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Тожу кожуннарның, Адыгбай Күжүгет Барыин-Хемчик, Бай-Тайга кожуннарның школаларына, Красноярскин педагогика институтун доосканнар Күске Салчак Бай-Тайга кожуннуң Шуй ортумак школазынга, Демир-оол Демчик Чөөн-Хемчик кожунга ажилдап чораан. Халарбаа Кара-оол Өвүр, Бай-Тайга кожуннарның школаларына (Новосибирск хоорайга партияның дээди школазын дооскан) болгаш Бай-Тайга, Эрзин кожуннарның партия райкомнарынга ажилдап турган. Олар шуптузу чедип алган мергежилдеринге ынак болгаш шыныч болуп, хүндүлүг дыштанылгаже үнгүжеге чедир ажилдааннар.

Сарыг-оол Саая — дээди эртемниг чурукчу, Тываның чурукчулар эвилелинге, ооң даргазынга, Дайтак Иргит Москвага комсомолдун дээди школазын дооскаш, Бай-Тайганың комсомол райкомунга, Чүлдүм-оол Иргит Красноярскиге эмчи институтун дооскан дээди эртемниг эмчи, Мөңгүн-Тайга, Чөөн-Хемчик кожуннарның эмнелгелеринге ажилдап чорааннар. Түмөй-оол Хомушкү бүгү назынын төрзэн чер-чурту Мөңгүн-Тайгага (Тоолалыгга) мал ажылынга бараалгаткан, алдарлыг малчын, Доңмас Хертек хүндүлүг дыштанылгаже үнгүжеге чедир Тожу кожуннуң амыдырал-хандырылга комбинадынга дааранычпылаан күш-ажылдың хоочуну.

Школаны кады дооскан эштеривистиң 7-зи ам бистиң аравыста чок, аныяк чылдарында-ла оларның «адының бажы» хоя бергени харааданчыг. Ынчалза-даа арткан бистер: Күске, Демир-оол, Чапай, Халарбаа ужурашкан санывыста-ла төрзэн школавысты, эштеривисти болгаш башкыларывысты сактып, оларның аажы-чаңы, омур-хевири каракка көстүп кээр кылдыр, чаңгыс өг-бүлениң ажы-төлү дег, эп-найыралдыг өөренип турган үевиштиң солун болушкуннарын төңчү чок-ла чугаалажыр-дыр бис.

Бистиң ынчангы өөренип турган школавыс ам уруглар сады апарган. Амгы үеде Бай-Тал сумузуңуң чонунуң ажы-төлү, Тыва Республиканың Чырыдышкын яамызының шугуму-биле 30 чылдар бурунгаар туткан 3 каът делгем, чырык, амгы үеини-биле дериттинген школада өөренип турарлар. Ынчан ол яамының сайыды албан-дужаалга Бай-Тал ортумак школазының ийи дугаар доозукчузу Николай Салчакович Конгар ажилдап турган. Ол төрзэн черинде уттундурбас төөгүлүг тураскаалды арттырып каан кижиге. Тываның база бир ховар дзэн оолдарының бирээзи, 15 чыл иштинде сайыт албан-дужаалга ажилдаан. Ооң республиканың өөредилге шугумунуң адырынга кылган ажылдары хөй. Каш чыл бурунгаар бо школага Николай Конгар деп атты тывысканы таварылга эвес-ле болгай.

Кожуннуң-даа, сумунуң-даа, ажыл-агыйның-даа, школаның-даа адын адаарга, «бай» деп сөс-биле эгелээри оларның күш-ажылга ынааның, бай-шырааның, тура-соруктуг мөзү-бүдүжүнүң херечи-зи болганда, школаның 80 харлаанын таварыштыр бай-талчыларга, ылаңгыя школаның коллективинге бажы бедик Бай-Тайга дег сүр-күштүг, бай-шырак, күш-ажылчы чедикшииннерлиг болурун күзеп каалыңар.

Халарбаа КАРА-ООЛ,
Бай-Тал ортумак школаның бирги
доозукчузу, күш-ажылдың хоочуну.

Хемчик хемниң уну 8-9 класстың өөреникчилери орус омактыг башкылары-биле. 1956 чыл.

7 чылга чедир (школаны дооскан чылы- өөренип турган үевишти эргий бодап таш, ол үеини-биле кандыг байдалга кирип эгелээнивести, чаа черге кел- баштайгы чылывыста, аралажып, таныжып четтикпээн үевиште тавар- турган чамдык бергедээшкыннерни, ыларывыстың бистерге ада-иевис дег азыралгазын, школаның хөй-ниити ажы- та киржилгевисти, школадан дашкаар- дыг ажилдарга киржип турганывыс- 33ш оон-даа өске болушкуннарны ып кээримге, ол үелерде эки-бакты- ыл, эдержип өскөн чаңгыс классчы- ым, эртем-билигге чедирип каан баш- ырым, өөренип турган школам, чурттап- ан интернадым (дазылгам), чемгерер- оваям 60 чылдар эрткен-даа болза, ыкша шокараңнадыр чуруттунуп кээр.

1954 чылда Мугур-Аксының 7 чыл шко- н доозупкан сургуулдарны өөредил- н уламчылаары-биле, Бай-Тайга- ыннуң төвү Тээли суурда ортумак- лага өөренири-биле ада-иелеривис, ыларывыс, ол үеде транспорт бар эвес, арга ушкарып алгаш, Саадак болгаш- н-Баштыг арттарын ажыр, хонаттап- аш, чедирип каан чүве.

Эзги ортумак школазының сургуулда- ың саны көвүдөп, класстар саны ышес апарганы-биле ийи неделя өөренип турувуста, Мөңгүн-Тайгадан- ан 20 ажыг уругну Бай-Тал школазын- илчидипкен. Ук школа 1937 чылда- ылеттинип тургустунган. Бай-Тал- га чаа школа тудуу доосту бээрге, ыколаны ортумак школа кылдыр эде- низаастааш, бистерни ынаар өөредип- таны ол.

Бай-Тал школазының боттарының уруг- ы-биле катай 30 хире кижиге 8 класска- кирип эгелээн бис. Мөңгүн-Тайгадан- ен сургуулдар шупту күрүнениң

таамал идепкейлиг киржир апарган бис. Ол үеде школачыларның бот-башкарылга- ы органнары болур комсомол, пионер орга- низациялары, өөреникчилер комитеди (өөрком) шыырак-ла ажилдап турган деп- билер мен. Өөреникчилерниң сагыыр- ужурлуг дүрүмүн хажыдып, чурум урпкен- уругларны боттарының хуралдарына сай- гарып, хемчег ап турганын сактыр-дыр- мен.

Күрүнениң долу хандырылганын тур- ган-даа болзувусса, баштайгы чылда азы- ы чам хандырылгасы арай-ла хирелиг. Ол- үеде ниитилел сайзыралының шаа черле- ындыг турган деп билер мен. Столоваяга- ы чир чемивис хемчээлдиг, бир уругга 200- ы граммдан ашпас хлеб бээр. Колдуунда- ыла сарыг-тараадан белеткээн мүн болгаш- ы кадык-биле чемгерер, мүнге дагаа бажы- ы хире зыт салып каар. Интернаттың кижигидикчи башкылары, тускай тургузуп- каан ээлчег езугаар бистерни поварларга- ы дузалаштырып каарга, улуг күзел-биле- ы ажилдаар турдус. Чүге дээрге ол хүн- ы шыдаар шааң-биле чөмөннөп алыр сен.

Ынчангы Сталин аттыг колхозтуң та- ыраазын ажаарына киржип, шептеп-даа- ы турдус. Хол кадыры-биле тараа кезип- ы турганывыс уттундурбас. Ооң-биле тараа- ы кезериниң чурумун айтып берген-даа- ы болза, солагай холувустуң биче салаазын- ы кадыр-биле кезип алыр турган бис. Са- ылапарывыс шарып алгаш, айтып берген- ы шөлде тарааны хол кадыры-биле төндүр- ы кескеш, бригадирге хүлээдип бээривис- ы ке, «Келир үеңиз езулуг тараажылары- ы болур улус-тур силер, эр хейлер» — деп- ы мактааш, «Каш хонгаш, арбуз ажаар- ы бис» — дээрге, аажок өөрзөн бис. Арбуз- ы ажаалдазынга кончуг идепкейлиг кириш- ы тивис. Амыдыралывыста бир-ле дугаар- ы көргенивис чараш, чаагай амдангыч- ы чимисти ажаап тура, чигирзиг амданның

Ол үеде школага амгы үеини ышкаш нарын- ы хөгжүм херекселдери турбаан. Концерт- ы терге-даа, дыштанылга кезээлеринге-даа- ы ажыглаар хөгжүм херекселдери баян, гармошка, балалайка, мандолина турган.

Хөгжүм башкызы, ат-сурагыг компо- ы зитор Алексей Анай-оол уругларны чүгле- ы ырлаарына эвес, а нотага база өөреткен. Кожуннуң школачыларының аразынга бол- ы лур уран чүүл көрүлдизинге болгаш хоккей- ы маргылдаазынга Бай-Тал школазының өөреникчилери тиелекчилер болуп турган- ы үелерин утпаан мен. Кыжын, эртенги ша- ы кта өөренип дооскаш, онаалгавыс кылып- ы каапкаш, дүш соонда оолдар Хемчик- ы хемниң боду бүткен дожунга хоккей ойна- ы рынга дыка ынак турган бис.

Черле ынчаш бистерни эртем-билигге- ы чедирип каан онзагай талантылыг, эне- ы рел сеткилдиг, мергежилинге бердинген башкыларывысты утпайн чоруур бис. Школавыстың ниити ажылын билдиги- ы удуртуп, директорлап чораан Маадыр- ы Салчак, Константин Конга, клазывыс баш- ы кызы, география башкызы Мария Грачева, орус дыл болгаш чогаал башкызы Вера- ы Калининна, математика башкызы Нина- ы Спичкина, астрономия башкызы Струнин, немец дыл башкызы Полина Изместве- ы ова, кижизидикчи башкылар Кузнецова, Татарова Татовна, Зинаида Ивановна, чурук тырттырар, физика башкызы Ду- ы дарев, шериг херээниң башкызы Жучи- ы лин оларның аажы-чаңы, омур-хевири бистерниң чүректеривисти таңмаланып- ы артып калган.

Клазывыстың кыс уруглары И. Дайтак, Д. Доңмас, С. Күске оларны орус омактыг- ы башкылар бажыңнарынче чалааш, аыш- ы чем кылырынга, пирожи быжыраарына, аргырынга өөредип турганын олар мага- ы дап чугаалаар. Башкыларывыс школачы- ы лар-биле бойдусче үнүүшкүн кылырынга

Сактыышкын

ТӨӨГҮ КАТАП БАЗА ЭГЛИП
КЕЛИР...

(Төнчүзү.

Эгези №19, 20-21 «Шында»).

«Сельхозтехника» чонга хей-янзы ачы-дузаны көргүзүп турган. Чоннун демир кестирер, чондурар, каңнадыр, аът дагазы, суглаар терге, шанак кылдырар болгаш өске-даа чагыгларын, ыяш, хөмүр, сиген сөөртүр, өг, бажың ишти көжүрер дилегтерин доктаамал күүсөдип турган бис. Эртеден кезеңге чедир бүдүрүлгенин чаны хайымныг-ла турар.

Бистиң ажилывыска партия райкомун (П.Т. Дамба-Хуурак), райкүөском (Н.В. Чындыгыр), «Сельхозтехниканын» удуртулганы: даргалары М.Е. Абрамов, С.М. Мешкорудников, оралакчылары Совет Эвилелинин Маадыры Н.Н. Макаренко, Д.Б. Шожат, А. Рудольф боттук дузаны көргүзүп, удуртулганы боттандырып келген.

Районнун шилчир Кызыл тугун 3 чыл улаштыр, «Сельхозтехниканын» — 1 удаа чаалап алдывыс. Май 1-ниң, Ноябрь 7-ниң байырлыг чыскаалдарына бистиң коллектив Кызыл туктарын орден-хавыяларлыг мурнакчыларывыс Кунчуй Оюн, Мөңгө Юша тудуп алган, хамык колонналарнын бажында чоргаар кылаштап чоруур чүве.

Техниктиг өөредилге кол черге турган. Мастерскаянын кырында каадынга бүрүн дериглиг өөредилге класы турган. Аңаа чопачыларны, трактористерни, септекчилерни өөредип, оларнын билиин (разрядын) бедидип, чаа аргаларны, техниктиг стандарттарны (ГОСТарны) шингээдиң ап турган бис. Ол үеде черле кижилернин өөредилгеже, чаа чүвеже сундулуу аажок, кижилер бүрүзү өөренип турган дээр болзумза чазыг болбас ийин. Адак дие бистиң ажилчыларывыс ажилдааш, кезеңки школага өөренип турдулар.

Кол ажилывыстан аңгыда, партия райкомунун даалгазын езугаар Сайгынга телевидениенин хүлээп алыр станциянын кылганывыс утундурбас. 37 метр бедик сувурганнын демир конструкцияларын, дериг-херекселдерин Абакандан, Черногорскиден бистиң чопачыларывыс сөөртүп эккеп, а ээриил, ээриил бөрттерин (гайкаларын) токарларывыс чондурган. Антеннаны эптээринге, ону будуурунга Самагалдайнын албан, бүдүрүлгө черлери идепкейлиг киришкенер.

1978 чылдың ноябрь 2-де Сайгынга партия райкомунун 1-ги секретары П.Т. Дамба-Хуурак, секретары У.Д. Томур-оол, райкүөском даргазы Н.В. Чындыгыр, «Сельхозтехниканын» «Чодураа» совхозунун, Самагалдайнын төлээлери кижип турда, Кызылдың телетөптүн мастерлери телевизорну токка кожуптарга, ак-көк экран чырый берген! Ол хүнден эгелеп районнун чону телевизорну көрө берген. Районга телевидениени кириреринге дорт кижилгелиг болганымга өөрүп чор мен.

Черле ынчаш бистиң үевиште эртем-техниктиг революцияны, техниктиг депшилгени (механизация, электрификация, мелиорация, химикация) боттандырып, күш-ажылды эртемге үндөзилеп организаастаар дээш, тускай эртемнигерден удуртур черлерин, партия органнынын негелдези улуг турган. Ындыг депшилге, сайзыралды херек кырында боттандырып турганывыс ол. Аңаа чоргаарлары бис.

Каңдаашкынның чылдарда республиканын совхозтарынын чартык кези О-Шынаа, Ак-Чыраадан хыргыш белеткеп турда, бүдүрүлгенин «АТУ-А», «Техпомощь» машиналары, бензовозтары сугенчилерин хей техниказынын ажилын хандырып турган бис. О-Шынаа суурга артык кезектер пунктузун, Ак-Чыраага заправканы ажиттывыс.

Инженер өөрүм-биле шынаага хонук-хону-биле сургакчылап чоруп тургаш, партия обкомунун бюро кежигүннери — обком секретары Дандар-оол Көк-Хунаевич Ооржак, республиканын контроль комитетинин даргазы Монгуш Какыйлаевич Шырап олар-биле кады ажилдап, машинага, чамдыкта суген иштинге-даа хонуп чоруур турдувус. Аажок бөдүүн, оюн-баштак, херек черинге шыңгы, негелделиг, кижизиг даргалар чоран.

70 чылдарнын эгезинде «Сельхозтехниканын» адаанга, хавак баарына суурнун заправказы турду, аңаа Буданаев дээр хакас ажилдап турган. Бөдүүн аажок, бензинни чочалдап кудар чүве. Улуг херим иштинде бичи бажың турар чоран, аңаа Буданаев өг-бүлө-биле чурттап орду. Чоорту үе-биле деңге сайзырап бензин, солярка, масло

колонкаларын, насостарны тургузуп, ишкир улуг доскаарларлыг бо үениң механизастаан нефтебазы болу берген.

Самагалдай суур мээң караамга-ла шалыпкын өзүп, улгадып, заправканын ол-бо талаларына хей чуртталга бажыңнары, көдээни, чонну хандырап бүдүрүлгелер УОС, «Сельхозхимия», кудуктар өрүмнөп үттээр чер, хөмүр конторазы, подстанция, районун хейлиг суксуннар кудар цеги туттуна бээр, ук нефтебаза суур ортузу алпарып, өрт талазы-биле айыылдыг девискээр болу берген.

Кожуун даргалап турар үемде ону суур иштинден үндүрүп, трасса ындынга чаа нефтебаза тудар дугайында айтырыгны тургузуп, черин айтып каан турган бис. Үе-шаг бергедээрге, бистиң оовустан чүве-даа бүтпээн.

Ынчап турувуста үе ол айтырыгны боду-ла шийтирлеп кааппан — 90 чылдарда 2 районну база 2 кызыгаар заставазын хандырып турган улуг нефтебаза дүшкен, ооң эт-сөвин улус үптөп кааппан.

«Сельхозтехника»-нын токары
Леонид Оюн.

Бөгүн хуу сайгарлыкчылар Валерий Белчит, Вадим Душпун заправкаларны орук кыдында ажадып алган, чоннун негелдезин хандырып турарлар. А Вадим Душпун мырыңай дугуйлар септээр бүдүрүлгени кылып алган, эр хей!

Маңаа районнун төөгүзүндө онза черни ээлеп турар бир техниктиг бүдүрүлгенин дугайында чугаалавас болзумза, чөптүг эвес болур.

Ол дээрге электри хуваар подстанция. Ук подстанция Балгазындан келген улуг күчүлүг электрини Тес-Хемге, Эрзинге өйлөп, хуваап турган. Самагалдайга электри шугуму кирип келирге-ле, (1969 ч.) ооң удуртукчузунга Виктор Иванович Ток деп кижиле ажилдаан. Фамилиязы-даа, ажилы-даа онзагай кижиле. Ынчангаш чон ону анаа-ла «Ток-даргазы» дээр апарган.

Подстанциянын баазынын, контора, чуртталга бажыңнарын, кудукту кылдырган кижиле ол. Виктор Иванович ол кудукту суу-биле бажыңынын чанынга чылдың-на чаагай картофельди естүрүп турду, эрткен-дүшкен улус дыка-ла магадаар ийин!

Маңаа Эрес-оол Чорбаа, Вячеслав Ламажап, Даш-оол Одушпаяк, Алексей Сарыг, Владимир Томур-оол, Александр Душпун дээш дыка шыырак электриктер ажилдап чордулар. Владимир Томур-оолду Самагалдайнын электри четкилеринин даргазынче депшиткен бис. Ол аңаа 20 ажыг чыл ажилдады.

1981 чылда подстанциянын удуртукчузунга «Сельхозтехникага» МТМ эргелекчилеп турган инженер Самдан (Сергей) Сурунгуевич Салчак ажилдай берген. Эрзинге ындыг подстанцияны туткан соонда Самдан Сурунгуевич аңаа 2001 чылга чедир ажилдаан. Ниитизи-биле электри шугумунга 20 чыл дүргүзүндө кызымак, ак сеткилдиг чонунга бараан болуп ажилдааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнгөн. Бо черниң даргазынга мээң дунмам Александр Душпун ССРЭ дүшкен сөөлүндө чылдарда дыка үр ажилдады.

Черле ынчаш Самагалдайнын төөгүзү болганда маңаа чонга чугула ийи бүдүрүлгелерин дугайында чугаалап көрейин. Бирээзи — Самагалдайнын амыдырал-хандырылга комбинады. Ол эге баштай тургустунарда Шуурмактын арга-арыг пунктузунун адынга бактаап турган дээр. 1966 чылда ооң баштайгы директору Оюн Увангуевич Догуй-оол Самагалдайга амыг бажың-балгадын туттурган соонда аңгыланып, бот-тускайлап апарган. 1979 чылда Адександра Монгушовна Иргит директорлааш, улгаттыр туттурган.

1970-72 чылдарда РСУ-нун чаа баазынын (2 каа контора, гараж, котельная, складтар, пилорама, чазанылга цехи) тудар дээш келген Москванын Плеханов аттыг улус ажил-агый институтунун студентилеринин тудуг отряды чурттаары-биле бистиң комбайннар септээр сарайывыстын шалазын бетоннааш, өрээлдеп кылып алганнар. Белдир-Арыг, Берт-Дар, Ак-Эрикче күрүненин электри шугумун база олар шөйүп чоруткан.

Тыва АССР-ниң бүдүрүкчү күштерин комплекстиг хөгжүдеринин дугайында СЭКП Обкомунун доктаалында Самагалдай «Сельхозтехниказынга» чылда 300 автомобильдин техниктиг ажаалда станциянын (СТО) 1981 чылда тудары көрдүнгөн турган.

Аңаа коллектив аажок хей-аъттыг белеткенип, инженер, мастер-наладчик кадрларны өөредип, чаа диагностика машиназын эккеп, ону ажылгап эгелей берген турган бис. СТО-ну тудары-биле, девискээрге турган комбайннар сарайын, эстакаданы бузуп кааппан бис.

1980 чылда партия обкомун мени районнун көдээ ажил-агый эргелелинин начальнигинче шийтирлеп-биле мээң орнумга М.Э. Оюн дээрзи кээп ажилдааш, ол тудугну чугулага албайн, ала-чайгаарладып кааппан.

Чуртка эде тургустунуушкун үезинде «Сельхозтехниканын» РТП (септелге-техниктиг бүдүрүлгө) кылдыр эде адаан. Ооң удуртукчузунга мурнунда аңаа кол инженер-леп турган Валерий Викторович Эренчин ты-вынгыр, чогаадыкчы ажилдап, бүдүрүлгени чаа, бедик деңгелче көдүргөн. Кол инженери — Олег Серенович Оюн.

Каш чыл болганда, «Сельхозхимияны» дүжүргөш, РТП-ге кадыккан. Ынчан «Химжидилге отрядтыг септелге-техниктиг бүдүрүлгө» деп адай берген.

Чаа үениң негелдезин езугаар, акша ажилдап алырынын дөстөрүн дилеп, РТП-ниң эрги конторазын ДОСААФ-ка (даргазы Олег Эренчин), чаа тургустунган тыва — моол «Убса-Нур» ассоциациязынга (удуртукчузун Виктор Кара-оол) арендага берген. Орта ийи албанның бухгалтериязы, ДОСААФ-тын өөредилге класстары, ассоциациянын сады, улусчу медицина кабинеди ажилдап турду. Эрги складтарга Ассоциациянын алгы-кеш эттээр, кидис кылып бүдүрүлгелерин, чоннун чийк машиналарынын техниктиг ажаалдазын кылып станцияны (СТО) ажиткаш, ажилдадып турган.

Өске районнарнын ДОСААФ черлери дүжүп турда, Олег Эренчин районнун ындыг ниитилелинин райкүөскомунун деткимчези-биле бот-орулга-чарылгаже дидим киригеш, дүжүрбейн, камгалап ап шыдаан.

Чон ажил чокталып, бергедеп келген үеде ол организация чопачылар, бухгалтерлерден аңгыда, чаа мергежилдерге улусту өөредип, боттары акшаны ажилдап ап турду.

Хей кижиле киришкен соңгулдага Олег Викторович республиканын ДОСААФ черинин удуртукчузунга соңгукташ, Тывага бир дугаар ындыг улуг генерал эрге-дужаалга ажилдаан чаңгыс тыва удуртукчу болган.

1994 чылда В.В. Эренчин Кызылче деп-шип ажилдай бээр, орнунга Владимир Нурзат үр эвес ажилдаан.

Үр болбаанда, улуг чурт ССРЭ дүшкен соонда, күрүненин бүдүрүлгелерин ында ажилдап турар хамаатылар хуужудуп алыр эргелиг апарган дээш коллективтин хура-лынга шийтирилээш, РТП-ни эштежилге кылып алганнар. Эштежилгенин даргазы кылдыр чогаалчы, анаа склад эргелекчилеп турган Моторк Тирчинни хуралга соңгуп алганнар. Ажык-чарлыг чорук, демократия деп чүвениң салдары ындыг болган.

Ол хүнден эгелээш, бүдүрүлгө көзүлдүр-ле сандарап эгелээш. Бир хүн эштежилгенин кежигүннери өнчүзүн кара туразында үлежип алгаш барган... Бир кижиле машина, трактор, өскелери станоктарны, артык кезектерни, дериг-херекселдерин алгаш барган, контораны бускаш, бустарын үлежип, стол, сан-дайларын бажыңнарынче дажып аппаарга, чүгө саазынар хатка эстеп, хадып чыдып калган...

Эң-не хомуданчыг чүве — эштежилге кежигүннеринин «үлежип алган» өнчүзү үр-даа болбаанда эстип чиде берген! Эзлериңге ажык-даа бербээн.

Шаанда Самагалдай хүрээзин хувискаал-чы арааттар база шак-ла ынчаар үптөп турган боор ийин деп бодаар мен. Төөгү катап база эргип келгени ол.

Янзы-бүрү омак-сөөк кижилерин ажилдап, өг-бүлө тудуп, ажы-төлүн өстүрүп чорааны, районнун кара чаңгыс үлетпүр бүдүрүлгези мурнакчы ажилчы аңгыны каңнап, өстүрүп каан «Сельхозтехника» чери шак ынчаар харааданчыг дүжүп калган.

Кара-оол ЛАПЧАА,
хоочун инженер.

Самагалдай, 2017 чыл.

Эгелээшкун

ТЫВА ДЫЛ

Төөгүдөн салгал дам
Төрзэн дилым, тыва
Бурун шагдан салгал
Буян-кежиим тыва д
Шынап-ла, эстип ч

кырында келген үе-дүптө дан салгал дамчып к төрзэн арыг чараш тыва ты чогуур деңгелче чө, көдүрүп үндүрер дээш, эр черлеринин удуртукчулар лерни ап чорудуп турары левейн барып болбас.

Тодаргайлаарга, Сүт-Х нун чагыргазы (даргазы Ондар) хүн бүрүнүн амыд дүүштүр доктаал-шиит үндүрүп турары черле чө.

Бо сарыг Ыт чылыныгы айында кожуун чагырг дугаар доктаалын езугаар неделянын четверг хүнүн хүнү кылдыр тургускаш, к тинге ол хүнүн бир дугаар эрттиргени онзагай. Аңа чагыргазынын даргазы Бавуевич сөс алгаш, чонга байыр чедирип, төр дилывыстың дугайында онзагай чараш дилывысты байлакшыдар дээш, моо кылып чорудар ажилдарн тырган.

Дараазында кожууннун зынын хоочуну, уран чүүл диг ажилдакчызы, 82 хар сеткил-чүрээ сергек хевээр чылдарда республика аас чогаалына үндөзил «Декей-оо» ыры мөөрей лекчизи, Суг-Аксы суруну кожууннун хүндүлүг хамаат бу Ховалыг амгы үениң а төрзэн дилын хүндүлөп көр ын-даа чамдык таварылг дилын шуут уттуп, орус «хойтпактап», бокталдыры ке албастаанын хомудап ч Шаг шаанда «авай» деп ты канчаар тывылганынын ду кыска тоолуругу чугаа-биле бодалын илереткен.

Улус өөредилгезинин т Бора-Тайга ортумак шко чечен чогаал, тыва дыл б 45 чыл иштинде сургуулда дылды өөредип-кижизиди Зинаида Ховалыг бодун дуржулганын чижектерн чугаалаан.

Тыва күрүненин тургузу ның бирээзи Буян-Бадрыг туң контр деп нүгүлдеди х чыткаш, бижээн өлүм чок культураның хоочуну Ел Бюрбю аянныг, чараш чу төрзэн дилын өске дылд холувайн шын чугаалап ч аныктарга чагаан.

Кожуун чагыргазынын өө эргелели (даргазы Л.С. Онд лаларнын чогаал, тыва д кыларынын ажылынга не шыңгырадып, тыва дыл бүрүдө сайзырадырынче у хемчеглерни ап чорудуп тур бир көскү чижээ, Алдан-М Бора-Тайга, Кызыл-Тайга Тайга, Суг-Аксы школаларын Суг-Аксында уругларнын ур школазынын оолдар, уругл тыва дылга тураскааткан ыр танцы-самы, шүлүктери чон аът кириген.

Чамдык санал-онал, сүм эш-өөрлер ажы-төлдү езул тыва дылга өөредир деп болза, уруглар садындан өөредирин сүмелеп турган тыва дылдарны деңге өө черле эргежок чугула.

Суг-Аксында уругларнын аттыг немелде өөредилге т башкылары, коллектив т салгакчыларны чараш чүүл турага өөредир-биле чергел олар тыва дылдың сайзыра база улуг кичээнгени салы ры эки.

Ава төрзэн дилывысты,
Аажок камнап, хүндүлөңер
«Хойтпактавайн»,
«Итпектев»
Холук чокка чугаалаңар!

Бораш О
Сүт-Хөл К

Уран чүүлде салым-чаянныглар

СЫЛДЫС-ШОКАР ДЕГ КЫЛАШТАЙ БЭЭР...

Хем кожуунун Бүрөн-Хем суурда школада башкылап ажилдап чоруур, а бирээзи Тыва национал музейде ажилдап турар — деп, Айзана Чылбак-оол дугайында кысказы-биле таныштырып чугаалады. Ооң соонда чугаавысты уламчылап, хөөрежи кириптивис.

— Мергежил шилилгези...

— Бичиимден тура акыларымның гитаралаарын дыңнап өскөн мен. Кырган-ачам Томаанныг Чылбак-оол шаандан тура хөөмейлээр, сыгыртыр, тыва хөгжүм херекселдери кылыр кижича чораан. Кады ойнаан эш-өөрүмге концерт көргүзөр, ырлаар-шоорлаар боорумга, даай-авам мени Республиканың Р.Кенденбил аттыг уран чүүл школазынче өөредир деп шийтирлеп алган. Хоорайга кээп шылгалдалар дужаагаш, чедишкенин эрткеш, республиканың уран чүүл школазының баян класын доостум.

Бичиимден тура-ла артист болуксаар күзелим ийи-чаңгыс бичии өскерлип, "эмчи" болуп, ойнаар-кызымны сыгыртып ойнаар үелерим база турган. Ынчалза-даа артист болур күзелим күштүг хевээр арткан. Уран чүүл школазының соонда Кызылдың уран чүүл училищезинче кирип алдым. Ынчан "Эдегей" чаа-ла сайзырап эгелзэн үеде, "Чигир-Чимис" деп ыры-хөгжүм бөлүүнге 6 уруг турдувус. Дөрт дугаар курска өөренип турумда, сонгаар өөренип чоруур шилилге болу бээр, шенеп көрөйн дээш, шылгалдаларны чедишкенин дужаап алдым. Ярославль хоорайның театр институтун 2005 чылда дооскаш, ол-ла чылын Тываның В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга ажилдай бердим.

— Роль бүрүзү аңгы чуртталга...

— Ажилдап кээримге, театрың аныяк режиссеру Сюзанна Ооржактың диплом ажилыңа кылып турган шиизинге, ойнаарыңа чедир 5 хонук артканда, мени кирип алган. Уфа хоорайга фестивалга киржир шии турган. Шекспиринг дыка узун шүлүглелин 5 хонук иштинде доктаадып ап четтигер сен бе дээрге, бир дугаар роль бээрге, ынавайн, ойталаар эвес мен дээш, чөпшээрэжирик мен. Ойнаан рольдарымны шүптүзүн санаар болза, элзэн хөй. 2007 чылда Күлтегин деп шииге Ак-Сылдыстың ролун бээрге, дыка улуг харысалга болган. Оон ыңай "Эгил, эжим, эгил" деп шииде Сылдыс-Шокарның ролу меңээ эң-не эргим. Оон ыңай "Көк дээрниң оглу" деп Эдуард Мижиттиң шиизинде Кара-кыс Мунзуктун студийжи ролун сценага боттандырады дыка солун болгаш харысалгалыг ажил болган.

көрүжүңерде бичии өскерилегелер бар боор аа?

— Ийе, өскерлишкенин бар. Чижээлээрге, чаа-ла ажилдап чедиң келиримге, "Ак куштун ырлары" деп мөөрей чарлапкан. Аңаа киржирин-даа бодавайн турумда, Луиза Сентябровна мени деткип, улуг идигни берген. Түнелинде дээди шаңналды алдым. Улуг дуржулгалыг артисттеривистиң аттарын санап адаарының орнунга башкывыстың биске чугаалап чораан угаадылгы чугаазын төөгүп берейн. Орустап чугаалаар болза, "Песок из кармана сыпится" дээр. Ол дээрге улуг актерлар элзенин чажып, таваан салып каарга, а аныяктар оларның оруу-биле чоруп оор дээни ол. Ынчангаш бистиң театрда ажилдап чоруур улуг артисттеривистиң шүптүзүн чарашынып, үнелеп чоруур мен. Олар биске, аныяктарга, арга-сүмезин кадып, дузалажып, херек үеде бичии аттыныптар улус.

— Россия иштинде улуг артисттерин аразындан кымны магадаар силер?

— Сергей Безруков, Чулпан Хаматова, Фаина Раневская...

— Манаваан өөрүшкү...

— Хүн бүрүдө өөрүнчүг чүүлдерни хөйү-биле көрүп чор мен, ынчалза-даа японнарның культуразын сонугарга,

«Ходжа Насреддинде» — Гүлджан.

— Шииге ойнаарда, сөстөрүн доктаадып алыр берге боор аа?

— Чаа шиини кылып эгелээр дээн болза, артистер рольдарын алган соонда, шүптү чыгып келгеш, сөзүглелин кыдырааштың кыдынынга, эдилгелер кирип болур хостуг черлиг кылдыр хол-биле дүжүрүп бижип алыр. Дүжүрүп бижип алган соонда, элчег езугаар номчуп эгелээр. Сөстөрүн элзэн өөренип алган соонда, шимчээшкенин нерже кириптер. Ынчаар-ла катап-катап чугаалап чоруп тургаш, чоорту рольче кирип, ооң-биле чурттап эгелээр. Сылдыс-Шокарны ойнап турган үемде, бир миннип келиримге, кудум-чуга безин кулунчак дег кылдыр кылаштай бээр азы улус-биле чугаалажып тура, рольче кире бергилээр дээн ышкаш солун таварылгаларга бо-ла таваржы бээр мен.

— Артист кижиге эң-не кол чүүл...

— ... каяа-даа чорааш, эскеринчел болуру чугула. Чаңгыс черге турбайн, хүнүң-не чаа-чаа чүүлдерни билип, өөренип ап, бодун кижизидип чоруур болза эки. Бир эвес бо рольду дыка эки ойнадым дээш, сула салдыныптар болза, кончуг багай.

— Артист кижиге...

— ... олар чаш уруглар ышкаш. Бичии-ле таарзынмаан чүүлүңе могагына бээр, оон дораан чазыга бээр.

— Бичииңерде бодуңар артист эвес тургаш, кайы артисти эң-не чарашынар турган силер?

— Станислав Ириль сугнуң бөлүү доозупкаш келгенде, оларның шиизин көрүп, бир-ле дугаар театрже кирген мен. Ынчангаш ол бөлүктүң аныяк артистерин дыка чарашынып, магадаан ийик мен.

— Амгы үеде аңаа хамаарыштыр

ынаар барыксаар күзелимниң бүткени — меңээ эң улуг өөрүшкү.

— Кызыл хоорайывыс 10 чыл эрткенде...

— Кара хөө чок, арыг-силиг апарган болза... Хоорайывыстың арыг-силиг, чараш болуру кижича бүрүзүндө хамааржыр.

— Ынакшыл дээрге...

— ... чуртталганың эң кол утказы-дыр. Ол чок болза, чуртталга чок. Чер-чуртунга, ырак-чоок улусунга, чонунга дээш бүгү-ле чүүлдерге ынак болур. Хөй ынакшырга, кадыкшылга эки болур дээр чорду. Чүге дээрге ынак болган тудум, кижича боду база сайзырап өзер.

— Чүдүлгеге хамаарылганар...

— ... бодумну долузу-биле бердинген буддисти мен деп санавам мен. Чүге дээрге өгбелеривистиң шаг-шаанда көк дээрге, черге, айга, хүнге, ыяш-дашка, суг элзелинге чүдүп чораанын үнелээр кижича мен.

— Спортка хамаарылганар...

— Хамаарылган дыка эки. Ынчалза-даа уран чүүл школазының баян класынга өөренип турумда, салааларыңар ээлгир эвес кылдыр кадып каар дээш, спортчу оюннар ойнаарын башкылары-выс чөпшээрэвес турган. Мага-ботка эки болзун дээш, танцалаар, гимнастикалар, тренажерлуг зал баар мен.

— Херээжен кижиниң чаражы чүдөл?

— Чымчак аажы-чаңында.

— Бодуңарның немээр чүүлүңер бар боор аа?

— Тыва деп чараш, бай-байлак «дываажан ораныңа» төрүттүнгөш, мында-ла чурттап чоруур болганывыста, талант тыва чонунуң ханында сиңген деп бо-даар мен. Тыва кыстар эң чараш, уран шевер, талантылыг-дыр, а оолдар хөй кезии хөөмейлээр, сыгыртыр, каргыраалаар, ырлаар, хүрежир-дир. Ынчангаш "Шын" солунуң номчукчуларыңа болгаш бодумнуң көрүкчүлеримге бедик хей-аъттыг, сүлдэзи бедик чоруурун күзээр мен.

Айдың ОНДАР.

Чуруктарны маадырның архивинден алган.

Сөөлгү үеде театрда дыштанып барган санымда-ла хостуг олуттар чок, көрүкчүлөр залы шыгырт ропа бээр апарганын эскергеш, саргыш-сеткилим аажок өөрүүр. "Шаг-шаа-биле турбас..." дижири дег, үе өрткөн тудум, чаартылгалар, чаа-чаа чүүлдер карак чивеш аразында өскерлип чоруп-ла оорар.

Театрың артистери база үе-биле өй чылдан чылче чаарттынып, уран чүүл өөредилге черлерин чаа дооскан талантылыг оолдар, кыстар немежи, чаа овор-хевирлерни бараалгадып, көрүкчүлөрнү сеткилин өөртүп чоруур. Бирээзи В.Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрың артисти Айзана Чылбак-оолду сонугаргааш, ооң-биле ужу-кыл чугаалаштым.

Оп 1983 чылда Чөөн-Хемчик кожуунунуң ыракан суурга төрүттүнгөн. Ачазы Тайга чурттуг, а авазы Чөөн-Хемчик суурунун Чыргакы суурга төрүттүнгөн.

— Авам, ачам ажилының аайы-би-Хайыраканга чурттап турда, аңаа үтүнгөн мен. Ачам Чадаана хоорайның уур-даш уургайыңа "Белас" мунул аждап турган. Авам Хайыракан орту-школазынга башкылап чораан. Адамның дун кызы, авамның талазындан ган-ава, кырган-ачамның бир дугаар уу мен. Ажил-ишке өөренип, арыг арга дыштанзын дээш, ада-ием мени ган-авам сугнуң аалыңа апарып каарган. Миннип кээримге-ле, Бай-Тайганың талазында кырган-авам аалында кидис үң хараачазындан сылдыстар көрүп, ган-авамның мал-маганын карактажып уур кижича чордум. Менден бичии оол, мин дунмалыг мен. Бир дунмам Каа-

«Эгил, эжим, эгил» деп шииде Сылдыс-Шокар.

Кара-Кыс Мунзуктун ролун ойнап турда.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ТЫВАНЫҢ В.КӨК-ОЛ АТТЫГ НАЦИОНАЛ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНГА

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ТЕАТР
1 марта 19:00
ЛИРИЧЕСКОЕ ШОУ
МЕРГЕН ХОМУШКУ
ЧЕЧЕКТЕРНИ СӨННӨЗҮМҮЗӨ

УЧАСТНИКИ КОНЦЕРТА:
Надежда Насым, нар. арт. РТ, Андрей Монгуш, нар. комсомолец РТ,
Людмила Кан-оол, эсс. арт. РТ, Елена Ондур, эсс. арт. РТ,
Ай-Халм Ооржак, эсс. арт. РТ, Айыл-Халм Донган, Айдыс Даржаев,
Артём Даржаев, Алексей Ховалыг, Айдыс Чаданба и др.

тел: 2-11-41 цена: 500р.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ТЕАТР
ТВОРЧЕСКИЙ ВЕЧЕР АКТРИСЫ ТЕАТРА
АЙЗАНЫ ЧЫЛБАК-ООЛ
8 МАРТА 18:00

УЧАСТНИКИ КОНЦЕРТА:
Актриса театра
Айзана Чылбак-оол, нар. арт. РТ,
Надежда Насым, нар. арт. РТ,
Людмила Кан-оол, эсс. арт. РТ,
Елена Ондур, эсс. арт. РТ,
Ай-Халм Ооржак, эсс. арт. РТ,
Айыл-Халм Донган, Айдыс Даржаев,
Артём Даржаев, Алексей Ховалыг, Айдыс Чаданба и др.

тел: 2-11-41

Садыг «ЛАМРИМ»

Өөредилге херексел-деринден эгелээш бажың иштин аштап арыглаар барааннар дээш оон-даа өске херек чүүлдерни садып турар.

ТЕРГИИН ЭКИ. ШИЛИЛГЕЗИ ХӨЙ.

Ажылдаар шактары: (понеделниктен пятница) 08.00 шактан 18.00 шакка чедир.

Суббота, улуг-хүнде: 09.00 шактан 18.00 шакка чедир.

АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу, (Автодор доктаамы, 3 дугаар школа чаны).

ВЕТЕРИНАРЛЫГ АПТЕКА «ЭЗИМ-АДААНДА»

мал чеминге холуур хоюдуп каан витаминни гаар брикеттер, йод холумактыг дустар б анай-хураганга эмискиктээр кургааг сүт, а порошоктар садып турар.

Турар адреси: Кызыл хоорай, көдээ аж-рыногу «Азия», 15 дугаар киоск.

Харылзажыр телефону: 8-923-544-96

Санаторий-профилакторий «СЕРЕБРЯНКА» в 1 квартале 2018 года проводит отборы больных (после инсульта) для медицинской реабилитации в санатории.

График выездов:

- 1 марта — Пий-Хемская ЦКБ;
- 6 марта — Тес-Хемская ЦКБ;
- 14 марта — Кызылская ЦКБ;
- 21 марта — Улуг-Хемская ММЦ;
- 28 марта — Дзун-Хемчикская ЦКБ.

Телефон для справок: 8 923 551 47 89

Вашу рекламу прочтет вся
Тува на страницах газеты
«ШЫН».

«ШЫН» — газета, которая
распространяется по всей
территории республики.
Т: 2-18-10.

Промою печь автомобиля
не снимая панели.

Продам:

- 1) Газовые баллоны большие и маленькие.
- 2) Диски литые 15/100/5 – 4 шт.
- 3) 2 колеса с дисками 175/70/R13 – 2 шт.

Телефон: 8-913-112-6801

Аптека «МАНЛА»

Ажылдаар шактары:

понеделниктен пятницага чедир
08.00 шактан 20.00 шакка чедир;
субботада 09.00 шактан 20.00 шакка чедир;
улуг-хүнде 09.00 шактан 19.00 шакка чедир.
Адреси: Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу,
бажың 18; Лопсанчап кудумчузу, бажың 42.

Харылзажыр телефоннары:

6-07-55; 5-45-30.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию Чаа-Хольского района поступило з-от гр. Российской Федерации, Главы КФХ Балчый Орлановича о предоставлении земельного участка в аренду с 49 (сорок девять) лет из земель сельскохозяйственного назначения для сельскохозяйственного использования, расположенной по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чский район, с. Чаа-Холь, местечко «Терезин» поле № 2 площадью 500000 кв. м. с кадастровым № 17:14:050206.

В рамках действующего законодательства в течение со дня опубликования данной информации администра- Хольского района принимает письменные возражения по заявлению.

Начальник отдела по земельным и имущественным шениям администрации Чаа-Хольского кожууна Кен

солунуң сайтызы: //shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражи: 11859 экз. Үндүрүлгениң тиражи

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн – 2-01-35.
Кол редакторнуң оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар
Д.С. Монгуш – 2-17-91,
Секретарь В.М. Чактар – 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.Б. Оюн, Н.К. Санчай-оол,
А.А. Лагзы) – 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Нитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар).
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Н. Соян).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргеп, корр. Ш.Н. Ховалыг) – 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору Э.Н. Кол).
Очулга (очулдурукчу А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-лары болгаш массалыг коммуникация-лар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаннун Тыва Республика талазы-биле эргелели «ШЫН» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткэн. Херекчелдиг дугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаг (Кызыл, Шетинкин болгаш Краченко, 1). Солунда парлаттыг материалдар торларының бодалдары редакцияның түдүүлөй барып болур. Айыттыганы санча өске-даа фактылары, дыннадыгы дээс боттары харылзаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижи-лерге — 11; организацияларга — 31730. Солун неделяда үш катеп үнөр. Хемчээли 3 парлаг ама. Номери парлагга дужаганы: график өзүгүр — 21.00, херек кырында — Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефон